

TIK-Arbeidsnotat nr. 18/2002

I matskandalenes tid – Kugalskap som sosialt drama

Henrik Treimo

November 2002

Senter for teknologi, innovasjon og kultur
Universitetet i Oslo
Gaustadalléen 21
Postboks 1108 Blindern
0317 Oslo

Telefon: 22 84 06 00/ 22 84 06 35
Fax: 22 84 06 01
E-mail: henrik.treimo@tik.uio.no

Forord

Dette notatet er resultat av et to måneders engasjement i tilknytning til Norges Forskningsråds program, "Risiko og usikkerhet". I det jeg ble spurt om å skrive noe om mat og risiko som kunne være av nytte for dette programmet, falt valget på kugalskapskrisen. Denne krisen koblet ikke kun mat og risiko, men var av en slik karakter at nærmest alle sider ved det moderne samfunnet ble berørt. Produksjon av mat, politikk, vitenskap, teknologi, media, opinion og kultur var sentrale aspekter ved krisen. Men viktigere enn det, var hvordan disse ulike sidene ved samfunnet samproduserte krisen og den risikoen folk opplevde. Målsetningen har vært at de tankene om; risiko som sådan, risikohåndtering og opplevelse av risiko, som er behandlet her, vil ha en overføringsverdi i forhold til andre felt. Spesielt med tanke på en helhetlig forståelse av risiko.

Bakgrunnsmateriale for notatet er en blanding av skriftlig materiale om kugalskapskrisen, som avisartikler, retrospektive rapporter og bøker. I tillegg benytter jeg erfaringer, intervjuer og innsamlet data fra mitt eget feltarbeid blant kjøttfeprodusenter i Skottland og England, i etterkant av krisens mest intensive fase i 1997/1998. Analysen har en sosialantropologisk forankring. Takk til Knut Haukelid for å ha huka meg inn på prosjektet, og for inspirasjon og nyttige kommentarer under veis. Takk også til Trond Haug for korrekturlesning.

Oslo, november, 2002

Henrik Treimo

Innhold

<u>Innledning</u>	4
<u>Risiko</u>	5
<u>Mat</u>	7
<u>Sosialt drama</u>	10
<u>Beretningen om en varslet risiko</u>	13
<u>Brudd</u>	16
<u>Eskalerende konflikt</u>	20
<u>Forhandlingsfasen</u>	30
<u>Reintegrering</u>	32
<u>Om hvordan kjøtt igjen ble populært etter krisen</u>	32
<u>Nytt blikk på natur og jordbruket</u>	36
<u>Konklusjon</u>	39
<u>Litteratur:</u>	41
<u>Andre kilder:</u>	43

Figurer og Tabeller:

Fig.1.....	11
Tab.1.....	12

Innledning

Under kugalskapskrisen i Storbritannia på 1990-tallet, delte den kjøttspisende befolkningen seg inn langs et kontinuum. Noen avsto fullstendig fra å spise kjøtt, noen spiste mindre kjøtt enn vanlig, mens noen benyttet sjansen til å hamstre billig kjøtt. Scenen som utspant seg illustrerer at mennesker opplever risiko på forskjellige måter. Hvordan kunne det skje, på tross av alle avisoverskrifter, hyppige TV-innslag med døende mennesker og gale kuer og en svært opphetet debatt, samt boikott av Britisk storfekjøtt i EU, at de fleste briter tilsynelatende valgte å ignorere alt sammen og spise sin *beef burger*, eller sin *Sunday steak* slik de pleide? For å forstå eller komme i nærheten av en god forklaring på dette, vil jeg argumentere for at det er nødvendig å ha en kontekstuell og prosessuell tilnærming til risiko. Risiko er noe flyktig som varierer både i forhold til hvordan det behandles i samfunnet og i forhold til bakgrunn og kultur for de som opplever den (se for eksempel Caplan, 2000, Douglas og Wildawsky, 1982, Haukelid, 1999). Krisen hadde ulike faser, fra en sped begynnelse på slutten av 1980-tallet, til den toppet seg i 1996. Selv om eksperter kunne angi tall som fortalte at sannsynligheten for å dø av å spise britisk storfekjøtt var lik null, og at den var mye mindre enn å dø i en bilulykke på M6, så var mange mennesker til tider veldig bekymret, og kjøttomsetningen stupte. Ser man statistisk på det faktum at kjøttkonsumet sank, så kan man slå fast at mange briter ble skremt av hva de så og hørte om kugalskap og dermed avsto fra å spise kjøtt i en periode. Denne påstanden er ikke direkte usann, men den er svært misvisende og den er ikke i nærheten av å være en forklaring på fenomenet risiko. For hvem er det som sluttet å spise kjøtt, og hvilke motiver hadde de? Hva var egentlig grunnen til at de ble engstelige? Var det frykten for å bli smittet eller var det ubehaget ved at noe virket som det var ute av kontroll på et mer fundamentalt plan? Og hvem var det som spiste kjøtt gjennom hele kugalskapskrisen? Flere faktorer innvirket på folks oppfattelse av risiko, som kunnskap om jordbruk, lokal tilhørighet, alder og kjønn for å nevne noen. Jeg vil argumentere for at vi kan få en forståelse av variasjonen i risikooppfattelse og behandlingen av risiko ved å trekke inn matens kulturelle komponent. Med andre ord, ta høyde for at mat ikke kun er noe som skal mette, men også har en rekke andre betydninger. Blant annet er mat en del av vår kulturelle identitet. Ved å foreta en retrospektiv gjennomgang av kugalskapskrisen som om det hele var fremført som et klassisk drama, vil jeg forsøke å vise hvordan en rekke forhold er med å påvirke både hvordan samfunnet behandler risiko og hvorfor risiko kan oppfattes på

flere ulike måter samtidig. Krisen blir fremsatt som et *sosialt drama*, som et skuespill, der ulike aktører forhandler om hvordan den skal forstås og løses, fremfor et publikum. Ved å følge dramaet kan vi få forståelse for hvordan risiko er relasjonelt og gjenstand for forhandling, og det gir oss innsyn i hvordan motivene for å oppfatte noe som en risiko endres over tid.

Et slikt relasjonelt perspektiv på risiko kan være fruktbart all den tid mat har blitt gjenstand for stadig mer oppmerksomhet i media, innen politikk og innen forskning de senere år. Noen hevder at vi befinner oss i ”matskandalenes tid” (Almås, 1999). Men komplekse relasjoner er ikke noe særegent for matsektoren, også når det gjelder spørsmål vedrørende innføring av ny teknologi eller nye produksjonsformer er det fruktbart å ha et syn på risiko som legger det åpent for kulturelle variasjoner, og endring over tid. Dette arbeidsnotatet er en tentativ tilnærming til måter å tenke omkring mat og risiko i komplekse samfunn og har to målsetninger. Den ene målsetningen er å forsøke å vise at risiko er et relasjonelt fenomen. Den andre følger direkte av den første, og går ut på å teste ideen om at sosiale begivenheter av en viss type kan (og bør) studeres som *sosiale drama*. Før forestillingen starter, skal jeg gi en kort bakgrunn for hvordan vi kan tenke om risiko og mat.

Risiko

Produksjonsteknikker og distribusjonsmåter koblet med nye former for integrering av markeder leder i visse fall til ansvarspulverisering – et kjennetegn ved *risikosamfunnet* sier Beck (Hviid-Nielsen, 1996). Matproduksjon i dag er et eksempel på en type industri av den sorten Beck omtaler som så kompleks og med så mange ledd at alle kan være både årsak og virkning, og dermed ikke-årsak (ibid.). Produksjon av en delkomponent behøver ikke medføre noe skade i seg selv, men idet den settes sammen med noe annet, i en større sammenheng kan nye effekter oppstå. Dermed er et vesentlig aspekt ved ”den nye maten” at risiko ikke kan kontrolleres på en enkel måte, den kan ikke føres tilbake til en opphavsmann eller en spesiell hendelse, og fjernes eller garanteres for. I følge Hviid-Nielsen (1996) kan vi med Beck si at sannsynligheter og tilfeldigheter har erstattet nødvendighet og årsakssammenheng i risikosamfunnet. Blant andre Giddens hevder at det er vissheten om at det er slik, og at vi ikke lenger stoler på ekspertene som er grunnlaget for risiko i det han kaller ”den refleksive modernitet” (ibid.). Vitenskapen og det økonomiske systemet skaper risiko ved at vi rett og

slett blir opplyst om mulighetene. Samtidig lærer vi oss at denne informasjonen ikke alltid er til å stole på.

Selv om Becks modell kan være nyttig å tenke med, og langt på vei kan sette oss på sporet av en forståelse av risiko, så viser den ikke hele bildet. Det samme kan sies om Giddens idé om den ”refleksive modernitet”. Hviid-Nielsen argumenterer for at et omfattende risikokonsept som er i stand til å forklare offentlighetens persepsjon og unngå misforståelser mellom sikkerhetsekspert og menigmann, må kombinere tre ulike forståelser av risiko: Risiko er produkt av teknologi (Beck); risiko er produkt av måten vi organiserer samfunnet på (Giddens); og risiko er produkt av våre ideer – altså i våre hoder (Luhmann). Luhmann mener at risiko er noe som eksisterer i folks hoder, vel så mye som det eksisterer i teknologien og samfunnet. Kort forklart er Luhmanns fokus og forklarende faktor ”changes in expectations” i en moderne tidsalder. Vi har blitt mer oppmerksomme på risiko, fordi vi i dagens komplekse samfunn er mer avhengige av forutsigbarhet, og besatt av normalitet. (Hviid-Nielsen, 1996).

Felles for disse tre teoretiske tilnærmingene er at de kan sies å være universelle forklaringsmodeller, slik Caplan (2000) beskriver Becks og Giddens risikoteorier. Selv argumenterer hun for at risiko i mange tilfeller er basert på lokale erfaringer, og at risiko i noen tilfeller må forstås og analyseres på bakgrunn av lokale forhold og kultur. Denne vinklingen kommer ikke som et alternativ til de universelle teoriene, men snarere som et supplement. Caplan finner at i noen tilfeller passer det å beskrive folks risikooppfattelse ut i fra universelle teorier, mens det i andre tilfeller trengs mer lokalt tilpasset kulturteori for å beskrive risiko (ibid.). Jeg er ikke uenig i dette, men ønsker allikevel å komplisere bildet ytterligere, ved å tilstrebe en analyseform hvor begge innfallsvinkler er representert simultant.

Ved å se på kugalskapskrisen som et sosialt drama, ønsker jeg å vise en analytisk innfallsvinkel som kan få disse ulike forståelser av risiko frem, og samtidig vise hvordan de samvirker. Mary Douglas har argumentert for at hver kultur har sin risikoportefølje. Med det mener hun at måten vi opplever og erfarer risiko delvis er et resultat av våre tidligere erfaringer, vår kunnskap og vår tradisjon (Douglas og Widlavski, 1982). For Douglas er ”orden” et viktig konsept, som hun hevder ligger til grunn for mange menneskelige handlinger og erfaringer av verden. ”Orden” viser i en slik sammenheng til en kognitiv erfaring av at verden henger sammen på en måte man er inneforstått med (se Douglas, 1995). Palmlunds teori om sosiale dramaer, bygger på Douglas, og den bygger på en antagelse om at

forhandling om risiko i siste instans handler om frykten for uorden, og at det forhandles om retten til å definere virkeligheten (Palmlund, 1992). Risiko som opplevelse av uorden, er forenlig med de tre universelle teoriene som alle tar utgangspunkt i modernitet som et slags uoversiktlig fenomen, og i den forstand lar Palmlunds sosiale drama seg forene med disse teoriene. I tillegg, ved å forfølge spesifikke hendelser og analysere dem som drama fremført på den offentlige scene, åpner vi analysen for lokale og kulturelle variasjoner i hvordan risiko behandles og oppfattes. Dette kommer særlig til uttrykk fordi teorien om sosiale dramaer fokuserer på interaksjon mellom ulike aktører i konflikten. På den måten visualiseres ulike interessekonflikter som igjen blir utslagsgivende i forhold til hvordan mennesker oppfatter risikoen det er snakk om, og hvordan risikoen blir behandlet i samfunnet. En kontrovers omkring en risiko vil endres over tid og den vil endres etter hvor debatten er lokalisert. Ved å studere sosiale kontroverser om risiko som sosiale dramaer, åpner vi for muligheten til å få med *tid*, *rom* og *sosial interaksjon* i analysen. Dette er tre aspekter som er essensielle når man ønsker å oppnå innsikt i samfunnsprosesser og menneskelig handling, men som i følge Palmlund (1992) stadig blir neglisjert i risikoanalyser.

Mat

Mat er ikke en objektiv enhet med gitte kvaliteter og en med en gitt risikokomponent. Det kan selvfølgelig innvendes at et brød er et brød, det veier 500 gram, og det ligger der, dessuten inneholder det ingen risikable stoffer og slik og sånn. Men det er ikke i denne forstand vi skal snakke om mat og risiko. For en person som aldri har sett et brød før, kan det innebære risiko å spise det til tross for at personen høyst sannsynlig ikke vil få noen uheldige fysiske ettervirkninger, rett og slett fordi brødet er ”fremmed”. Et mer virkelighetsnært eksempel kan være et stykke kjøtt. Kjøtt som ikke er identifisert, kan for en troende muslim gi både fysiske og psykiske smerter hvis det mot formodning skulle inntas. Grunnet kulturelt overførte forestillinger om det å spise svinekjøtt, kan angsten for å spise slikt kjøtt være kroppsliggjort. Dermed kan brekninger og oppkast bli resultatet. Når det vekker oppsikt at Sør-Korea ønsker aksept fra den vestlige verden for at de spiser hunder (Aftenposten, 28/4-2002), så er det en svært enkel stadfestelse på nettopp matens symbolske kraft. Når vi alle i prinsippet kan spise måkeegg, hest og gris, men velger å avstå, av ulike grunner som ikke først og fremst har med smak å gjøre, så kan det også forstås i lys av at mat har noe ved seg utover det å bli mett.

Noen mener at dette kulturelle aspektet ved maten er det viktigste og velger å vektlegge utelukkende dette aspektet i studiet av mat (eksempelvis Lévi-Strauss, 1966 og Mary Douglas, 1995). På den andre siden finnes det matforskere som retter sitt fokus utelukkende mot den materielle siden av maten, enten fordi de studerer ernæringskomponenten i maten, eller fordi de er opptatt av å finne materielle årsaker til at maten inngår i kulturen på spesifikke måter. Eksempler på dette er funksjonalistiske analyser (Radcliff Brown) eller økologiske forklaringsmodeller (for eksempel Marvin Harris, 1985). En tredje vei tar de som ønsker å forstå matens rolle i kraft av dens materielle og symbolske side samtidig. For å oppnå en slik innsikt er det nødvendig i en og samme analyse å behandle mat både som noe materielt, substansielt og ernæringsmessig nødvendig som vi trenger for å leve, og som noe ideasjonelt, kulturelt og symbolsk som vi kommuniserer og ordner verden med. Med andre ord behandles mat som et *materielt symbol* (Lien, 1995). (Eksempler på slike analyser er blant annet; Bourdieu, 1979, Døving, 2002, Fischler, 1988, Fürst, 1996, Goody, 1982, Mintz, 1985, Vialles, 1994).¹

Spesielt når det gjelder relasjonen mat og risiko er det viktig å ha en slik forståelse av matens symbolske side i minne. Det kan argumenteres for at et grunnleggende aspekt ved maten nettopp er denne tvetydigheten, det at den er både symbol og materie på samme tid (Fischler, 1988, Fürst, 1996). Tvetydigheten gjør maten spesielt befordrende for overskridelser, og det gir maten en helt spesiell transformativ kraft. Ved at mat overskrider kroppens grense mot verden utenfor, er det ikke bare maten som blir en del av kroppen, det kan også sies at kroppen og personen som spiser blir en del av verden der ute. En slik tosidighet oppstår fordi enhver mat har sin egen grammatikk (Fürst, 1996). Denne grammatikken er bestemt av kultur og tradisjon og vil dermed variere fra en kultur til en annen. Dermed vil det å tilberede og spise mat være en form for reproduksjon av denne kulturen, på samme tid som inkorporasjon av maten vil inkorporere den som spiser i den samme kulturen. Med andre ord, så "blir man det man spiser" – kulturelt sett. I et slikt perspektiv blir mat ambivalent, tvetydig og potensielt farlig. For om man ikke spiser den kulturelle maten så blir man ikke en del av kulturen.

Det er ikke kun på det symbolske og kulturelle plan at man kan "bli hva man spiser". Rent fysiologisk blir man også hva man spiser. Spiser man *giftslørsopp*, så blir man forgiftet og nyrene svikter. Spiser man chips med *akrylamid* så øker, i følge noen forskere, risikoen for

¹ Denne fremstillingen av samfunnsforskernes tilnærming til mat er i hovedsak basert på Marianne Liens doktorgradsforelesning, 1995 (upublisert).

kreft. Den gamle påstanden som den franske kokken, Brillant Savarin, uttalte for flere hundre år siden: ”Si meg hva du spiser, og jeg skal si deg hvem du er” kan med andre ord inneholde både et symbolsk og et fysisk aspekt. Det finnes en rekke forestillinger som kobler det fysiologiske og det symbolske ved inntak av mat; for eksempel i populære fremstillinger som handler om at ved å spise visse mengder av en særskilt type mat får man spesielle egenskaper. Slike fremstillinger finner vi blant annet nedtegnet eller overført i form av myter og folkløse. ”Den som spiser peppernøtter..tam..tam... og gulerøtter” blir frisk og rask, mens den som spiser kjøtt og pølse blir doven, slapp og lat (Se Døvings analyse av mat blant *Dyrene i Hakkebakkeskogen*, Døving 1997). Andre steder blir spising av kjøtt forbundet med sunn livsstil og maskulinitet, som i Argentina (Archetti, 1996). Og i følge Fiddes (1993) finnes det i Storbritannia en utbredt forestilling om at ved å spise mye rødt kjøtt så får man fysisk og mental styrke. Hva som er ”ja mat” er altså ikke det samme over alt. Det som er felles er at matens kraft kan benyttes i en positiv begrunnet handling for å bli det man spiser. Som Fischler sier; ”Food makes the eater: It is therefore natural that the eater should try to make himself by eating (1988:282). Dermed har mat en helt særegen kompleks posisjon i vår relasjon til verden. Maten kan koble det individuelle til det kollektive, eller om vi vil, det individuelt psykologiske og det sosiale, og maten kan koble det biologiske til det kulturelle, eller det ernæringsmessig funksjonelle og symbolsk funksjonelle (for en utdyping se Fischler, 1988). Et eksempel på hvordan maten viser denne kompleksitet er, som vi skal se nedenfor, når briter velger å spise britisk kjøtt på tross av at det kan inneholde kugalskap og samtidig er boikottet av resten av Europa.

Vi kan si at matens *vesen* er at den er potensielt farlig. Den kan endre både vår kulturelle identitet og vår biologiske kropp. Dermed er det å innta mat i følge Fischler (1988) assosiert med en fundamental og dypt fundert engstelse. ”An object unadvisedly incorporated may contaminate him, insidiously transform him from within, possess him or rather depossess him of himself”(ibid:281). Dette dilemmaet blir særlig tydelig i det vi ikke lenger er sikker på hva det er vi spiser. For når maten er utenfor vår kontroll oppleves den som ”fremmed”, og det fremmede, enten det er i reell eller symbolsk forstand, oppleves som noe negativt og truende (Falk,1991, i Fürst, 1996). Falk går så langt som til å si at det fremmede kan ”sluke oss, spise og drepe oss”(ibid.). Dermed blir mat i overført betydning et spørsmål om å spise eller bli spist.

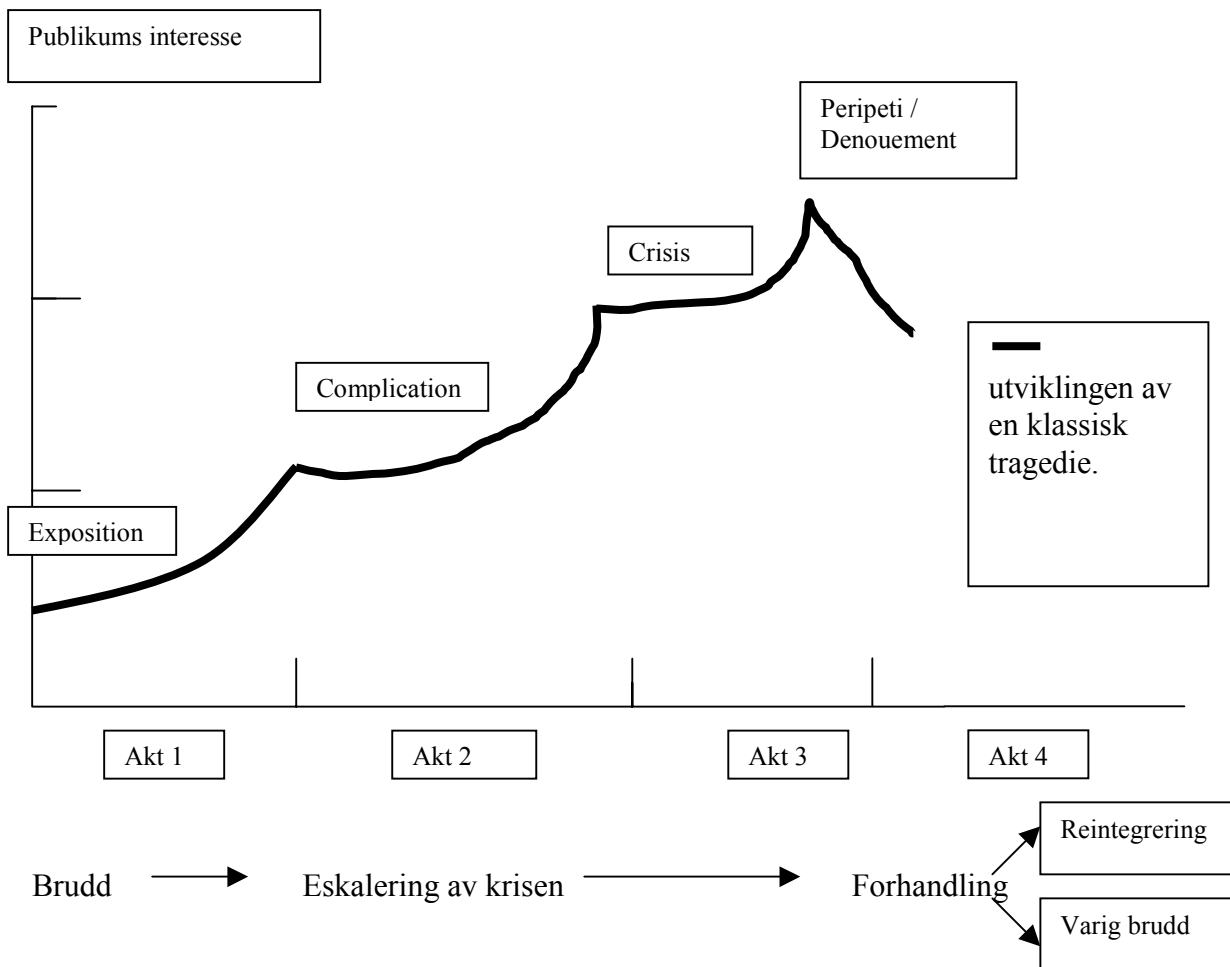
Sosialt drama

Sosialt drama i den forstand vi skal snakke om her, bygger på antropologen Victor Turners idé om at sosiale prosesser skaper samfunn. Grunnen til at de gjør det, er først og fremst et resultat av at bevisste mennesker deltar i de sosiokulturelle prosesser og derigjennom bidrar til å forme prosessene samt å gi dem mening. Turner observerte at konflikter i samfunnet ofte tar form av et visst mønster. De starter med et brudd, så følger en forhandlingsfase, og deretter en integreringsfase. Resultatet var at samfunnet igjen ble integrert, men i en endret form. Denne typen prosesser kalte Turner for *sosiale dramaer* (Turner, 1970). Palmlund (1992) tar tak i nettopp slike prosesser, og hevder at risikodiskurser kan utvise den samme karakteristiske livssyklus. I første fase oppstår et brudd i samfunnet, i andre fase eskalerer konflikten, i tredje fase forhandles det og i fjerde fase følger en reintegrering eller balanse i samfunnet igjen. Hovedpoenget med å benytte dramametaforen for å beskrive en risikodiskurs, er at vi fokuserer på at det dreier seg om en prosess. Vi blir oppmerksomme på at det er ulike aktører med ulike motiver og ulik bakgrunn som interagerer og forhandler. Gjennom å følge denne forhandlingen, som om den foregår på en scene, blir vi også oppmerksomme på at en risikodiskurs i siste instans er forhandling om mening, og om retten til å definere sannheten. Ved å følge et slikt forløp vil vi få en forståelse av hvordan samfunnet behandler risiko, og vi vil være i stand til å se hvordan risiko oppleves forskjellig, avhengig av tid, rom og kultur.

Tragedie, romanse, farse, eller komedie? Det er et av spørsmålene. Svaret derimot, overlater vi til samfunnet selv å svare på. Gis publikum mulighet til å delta? Med andre ord, er det et drama der interaksjonen mellom de som står på scenen og publikum er avgjørende? I så fall, dreier det seg om en tragedie (Palmlund, 1992). En tragedie kjennetegnes ved publikums deltakelse, emosjonelle involvering og identifikasjon med ofrene. Tragedien har et begrenset antall skuespillere som tar ledende posisjoner i dialogen og et *kor* som kommenterer og fortolker det som blir sagt og utspilt. Handlingen er alvorlig og dramaet har evnen til å frembringe medfølelse og frykt hos publikum. Klassisk var at tredje akt endte med en *peripeti*.² Peripetien snur handlingen dramatisk ved at helten nå får opplysninger som setter tidligere handlinger i et nytt og tragisk lys. Heretter går det nedover med helten – tragedien er

² En peripeti er en vending, der en person eller guddom, ble heist ned på scenen via en kranordning (derav uttrykket *deus ex machina* (guddommen i maskinen) som også brukes synonymt med peripeti, Websters Dictionary).

et faktum, mens publikum nå skal oppleve en form for *katarsis*, en slags emosjonell renselsesprosess hvorigjennom de kunne kvitte seg med smertefulle følelser etter sin involvering i dramaet. Jeg vil i det følgende forsøke å vise at kugalskapskrisen passer inn i formen for en klassisk tragedie. Figuren nedenfor viser hvordan utviklingsforløpet til et sosialt drama tenkes å korrespondere med en tragedie. (Figuren er basert på Palmlund, 1992).

(Fig. 1)

Et hvert drama har en rolleliste, så også dette:

Rolle	Dramaturgisk merkelapp	Private aktører	Offentlige aktører
Risikobærer	Offer Publikum	Forbruker	
Risikobærers advokat	Protagonist Helt	Forbrukerorganisasjoner	Jordbruksministeriet (Ministry of Agriculture, Fisheries and Food (MAFF). Department of Health (DH)
Risikogenerator	Antagonist Gærning	Fôrindustrien Kvegindustrien	
Risikoforsker	Hjelper	Privatfinansierte forskere (Universiteter) (for eksempel Prof. Roy Anderson)	Statlig organiserte forskningsinstitusjoner (f. eks. State Veterinary Service).
Risikodømmer/ forhandler	”Deus ex machina”		Regjeringsoppnevnte kommisjoner: The Southwood Committee, og The Spongiform Encephalopathy Advisory Committee (SEAC) ³
Risikoopplyser	Kor Budbringer	Produsenter og journalister i nyheter, media, journaler og bøker.	Environmental Health Officers.

(Tab. 1.)

Hvis leseren i grove trekk har gjort seg kjent med rollegalleriet, er vi klare til å introdusere vår beretning.

³ The committee provides independent advice to Government. Its members are not Government scientists; they are leading practitioners in their field and the purpose of the committee is to provide advice not simply to Government, but to the whole community on the scientific questions which arise in its field.

Beretningen om en varslet risiko

Før selve dramaet starter får visse aktører i samfunnet et tegn på at noe er galt med måten deres kveg behandles. Kuene pådrar seg hittil ukjente symptomer og dør med hjernen gjennomhullet som svamper. De ansvarlige i samfunnet reagerer med en "management-profil", som er kjent: De ønsker å finne problemets årsak, med andre ord epidemiens kilde, for å nøytralisere den før noen legger merke til noe. Blant annet blir en offentlig forskningsinstitusjon engasjert for å utrede sykdommen. I all viraken som oppstår begynner en hittil ukjent ikke-menneskelig aktør å røre på seg – prionet.

Mot slutten av året 1984 oppdages en ku med en merkverdig adferd på en gård i Sussex, England. Kua, som senere har blitt kjent som "Ku 133", fikk påfølgende vekttap og mangel på koordinasjon. To og en halv måned senere dør kua. Flere kuer med tilsvarende symptomer dukker opp i tiden som følger. I løpet av 1985 er symptomene identifisert av "The Central Veterinary Laboratory" (CVL), og gjort kjent i en rapport som en ny progressiv *spongiform encephalopathy*. *Spongi*, som i svamp, ble navnet på grunn av hullene den forårsaket i dyrenes hjerner. Sykdommens symptomer var kjent fra tidligere, men ikke hos kuer. Allerede i 1732 ble det første tilfellet av *scrapie*, som hjernesykdommen kalles hos sau, registrert i Storbritannia. I 1957 ble sykdommen som har blitt kjent som "kuru", en overførbart type med likhetstrekk, funnet blant folk på New Guinea. To år etter at "Ku 133" døde blir sykdommen anerkjent som en entitet, en ny type *bovine spongiform encephalopathy*, forkortett BSE; vi er i november 1986. I halvåret som følger, går det en rekke meldinger på kryss og tvers mellom forskere, der CVL er en sentral aktør. Enda har det ikke vært noen store medieoppslag om sykdommen som ligger som en slags skjult *alien* i det britiske matfatet.

Tiden etter "Ku 133" er en eksplorerende fase, hvor de som har stiftet bekjentskap med fenomenet søker svar i vitenskapen for å finne ut hva det er de står overfor. Grunnet samfunnets struktur er det veterinærene som først blir oppmerksomme på sykdommen, og som forsker på saken. Sommeren 1987 innser veterinærmiljøet at de står overfor en mulig svært omfattende epidemi, og "sjefsveterinæren" ved CVL informerer myndighetene representert ved MAFF om den nye sykdommen. John Wilesmith, direktøren ved the Central Veterinary Laboratory's (CVL) epidemiologiske avdeling, blir straks satt på saken. Regjeringen vil vite hvordan dette har oppstått.

Ved dette tidspunktet må vi anta at regjeringen øyner håp om at dette skal forbigåes i stillhet og at de kan avlyse en eventuell forestilling. De går ikke ut med noen offentliggjøringer, og mens de venter på svar fra Wilesmith forsøker de å hemmeligholde mest mulig av de dataene som har fremkommet omkring sykdommen. Blant annet ved å hindre The State Veterinary Service (SVS) i å offentliggjøre nyheter om sykdommen. Et svært uklokt trekk i følge ettertidens granskingskommisjon (Phillips, 2000). Men, samtidig passer denne adferden perfekt til den diagnosen John Waldrum ved Cavendish Laboratory stiller på politikere som blir stilt overfor en slik situasjon: "Politicians find it almost impossible to react rationally when general scientific thinking suggests that a very large-scale disaster is possible, but when risk cannot yet be qualified" (i *The Guardian*, 2/11-2000).

På tampen av året 1987 er forsker-Wilesmith hos myndighetene for å formidle sine resultater. Han mener å ha bevis for at årsaken til tilfellene av BSE er fôr med kjøtt-og-beinmel (meat and bone meal), som er laget av dyreskrotter. Denne konklusjonen var ikke feil, men delkonklusjonene han trakk var feilaktige. Wilesmith antok at tilfellene av BSE var de første tilfeller av denne sykdommen; han trodde at kilden til smittestoffet i kjøtt-bein-mel var vev fra sauer med konvensjonell *scrapie*; og han antok at kjøtt-bein-mel var blitt smittebærende fordi metodene for fremstilling av denne type fôr, en metode som tidligere inaktiverte konvensjonell *scrapie*, var blitt endret. Ikke skal denne mannen bebreides for disse konklusjonene, som er både logiske og rimelige. Men ettertiden har vist at "Ku 133" ikke kan ha vært den første kua som døde av BSE. Det antas at BSE kan ha oppstått ved en mutasjon i en ku en gang på 1970-tallet, og at BSE har blitt resirkulert når kveg har blitt servert kveg til middag. Det er også bevist at det ikke er tilvirkningsmetoden som er synderen, siden den aldri har vært i stand til å inaktivere denne type prionsykdommer (Phillips, 2000). Eksempelet viser hvordan vitenskap er et høyst usikkert orakel å basere sine handlinger på. For når vi går inn i første akt, sitter *risikobærers advokat*⁴ med et optimistisk ansiktsuttrykk, og tror de har

⁴ *Risikobærer* i vårt kugalskapsdrama henviser oftest til alle de som potensielt kunne bli rammet av sykdommen, og som ikke var i en posisjon til å bestemme hva som skulle gjøres med problemet. Vi kan også referere til dem som publikum til dramaet, selv om det er en meget generell betegnelse på en variert gruppe. *Risikobærers advokat* er i mange tilfeller den samme som *protagonisten* eller *helten* i tragedien, og vil være den som (gir seg ut for å) representere det "det gode", sannheten og rettferdigheten uten egeninteresse og økonomiske motiver. Denne rollen spilles (kontrolleres) av sittende konservative regjering i dette dramaet, men etter hvert som konflikten utvikler seg, kommer også private eller uavhengige protagonister på scenen.

kontroll. Nå er det bare å sørge for at slike infiserte kroppar ikke havner i fôret, og snart er problemet ute av verden.

Grunnen til at ikke første akt av dette dramaet ennå ikke har startet, skyldes det lille *prionet* og sykdommens lange inkubasjonstid. Faren er usynlig. Dette tyder på at ikke-menneskelig aktører – *prionet*, spiller en vesentlig rolle i dramaet.⁵ Interessen for landbruk i Storbritannia er relativt stor, men i første omgang ble det ikke et *brudd* i samfunnet på grunn av syke kuer. Hovedgrunnen til at bruddet og krisen ikke kom tidligere var antagelig at eliten gjorde atskillige anstrengelser for å unngå bekjentsgjøring og oppstyr.

⁵ Slike aktører er ikke med i Palmlunds teori om sosiale dramaer eller på rollelisten i det greske drama (Palmlund, 1992). Men særlig innen aktør-nettverkanalyser er det vanlig å tenke seg at ikke-menneskelige aktører deltar aktivt i utforming av både samfunn og verdensforståelse (se Latour, 1993 og 1996).

Brudd (Exposition)

Første akt:

I denne akten blir temaet og rollene introdusert for publikum. Publikasjoner om denne nye mystiske sykdommen begynner så smått å dukke opp. Myndighetene begynner å ane at dette kan bli stort, blant annet på grunn av sykdommens særegne karakter; en hittil lite kjent organisk aktør kalt "prion" får en viktig rolle. Det springende punktet nå, som ved alle større epidemier, er om det kan smitte til mennesker. En komité blir nedsatt av risikobærers advokat for å finne ut at nettopp det. Det blir klart at dette ikke vil forbigå i stillhet.

"Risiko" lyder fra scenen i det sykdommen slipper ut av de lukkede rom. Først via fagtidsskrifter, som vi kan si når frem til "galleriet", i og med vitenskapsfolkets særegne posisjon i dramaet. Dernest via landbruksaviser til de på "første rad". Her kan man tenke seg at bønder og folk som er tilknyttet landbruket sitter. Til sist nås det store publikummet via landsdekkende presse og kringkasting. Sommeren 1987, hadde en artikkel om "neurological disorder of adult cattle" stått på trykk i fagtidsskriftet *Veterinary Record*. Uttrykket BSE var ikke brukt. Et par måneder senere trykker *Big Farm Weekly* en artikkel om BSE som de kaller "Mystery Disease" – for øvrig en fin tittel på et drama. Ikke før et stykke ut i akten letter sceneteppet tilstrekkelig til at det store publikum får sitt første syn på hovedrolleinnhaverne. Riksdekkende presse melder seg på som *koret*. I mai 1988 sendes TV-programmet "Trouble with Vera" som viser en gal ku som sliter for livet mens sikkelet renner og tunga slenger. Og i oktober samme år står den første artikkel på trykk i en landsdekkende avis (*The Sunday Telegraph*); "Incurable disease wiping out dairy cattle". (Fra Phillips, 2000 og Powell 2001).

Forskningsvirksomheten holder frem med uforminsket styrke ved det Sentrale Veterinærinstituttet. *Risikoforsker*⁶ Dr Hope undersøker en BSE-infisert kuhjerne. Han finner abnormale former av et protein (PrP) og kan i oktober 1987 konkludere med at det dreier seg

⁶ *Risikoforsker* er aktøren som går vitenskapelig tilverks for å finne ut av og underbygge hva slags fare vi står overfor. Han eller hun vil finne ut hva sykdomsforløpet er og kartlegge smittefare. *Risikoforsker* oppfattes som "good guy" av risikobærer (publikum). I begynnelsen av vårt drama spilles rollen av myndighetsoppnevnte laboratorier med deres forskere, mens mot slutten kommer det flere uavhengige risikoforskere med.

om en *prionsykdom*. Dette funnet, av en for øyet usynlig agent, skaper bølger som skal bre seg til de bakerste benkeradene. Nettopp det at sykdommen var usynlig og samtidig fikk svært grufulle uttrykk, er det rimelig å anta, bidro sterkt til å skape frykt og følelse av risiko. Psykometriske og psykologiske undersøkelser, samt kvalitative undersøkelser har vist at risiko som man er maktesløs overfor, oppfattes som mer skremmende enn de man kan velge seg bort fra (Hviid-Nielsen, 1996). Inn under dette faller også at usynlig risiko oppfattes som mer skremmende enn synlig risiko (Haukelid, 1999), og at det usynlige kobles til det mytiske. I følge Beck er usynlige trusler et trekk ved moderniteten og de kan sammenlignes med demoners posisjon i fordums tid; ”comparable to the realm of the gods and demons in antiquity, which is hidden behind the visible world and threatens human life on his Earth ... Dangerous, hostile substances lie concealed behind the harmless facades” (sit. i Haukelid ibid:19). I dette dramaet var ikke faren bare usynlig, men den usynlige agenten demonstrerte ytterst bisarr adferd. Store ressurser ble satt inn i de statlige forskningslaboratoriene for å avdekke denne usynlige agentens adferd.

Amerikaneren Prusiner som hadde forsket på Creutzfeldt-Jacob disease (CJD) siden tidlig på syttitallet, fikk sitt gjennombrudd i 1982 da han presenterte teorien om at et stoff uten nukleinsyre (DNA) kunne overføre smitte. Det aktive stoffet var et protein som så ut til å kunne multiplisere seg selv! Det infeksjose proteinet fikk navnet *prion*. Hvis det stemte, at et ”stoff” som ikke var noen form for organisme (virus eller bakterie) og heller ikke inneholdt nukleinsyrer kunne overføre sykdommer, så var det intet mindre enn en biologisk sensasjon. Innen vitenskapelige biologiske miljøer ble teorien møtt med harme og latterliggjøring (Powell, 2001). I 1997 fikk imidlertid Prusiner, som er professor i neurologi ved universitetet i California, Nobelpris for sin forskning på *prioner*. Det er rimelig grunn til å anta at grunnen til at usikkerheten var (og til dels er) så stor omkring sykdommens opprinnelse, overføring, og omkring hvilke politiske tiltak som skulle iverksettes, delvis skyldes prionteoriens blandede tilslutning på midten av 1980-tallet. Dette skyldtes i stor grad at de ikke forsto hvordan *prionet* kunne overføres og bære med seg smitte. Men mer enn tidligere blir det nå en bekymring hos *risikobærers advokat* (MAFF) hvorvidt det var forsvarlig at smittede dyr kunne slaktes og brukes i menneskemat. Vi er fortsatt i slutten av 1987, og sykdommen handler i utgangspunktet om dyr. Derfor er det fortsatt jordbruksministeriet (MAFF) som håndterer saken, og helsedepartementet (Department of Health (DH)) er ennå ikke koblet inn. Det slås fast i granskingsrapporten (Phillips, 2000) at MAFF burde ha henvendt seg til Helsedepartementet (DH) på dette tidspunktet.

Det går enda noen måneder, flere dyr smittes, og intetanende kjøttspisere pådrar seg smitten. I mars 1988 kontakter omsider MAFF helseministeren (Chief Medical Officer), for å informere om sin uro, samt å rådføre seg i forhold til hvilken innvirkning sykdommen kan tenkes å ha på menneskers helse. Helseminister Sir Donald Acheson tar umiddelbart initiativet til å nedsette et arbeidsutvalg. Utvalget fikk navnet Southwood, og etter deres første sammenkomst i juni samme år hadde de et svært konkret råd: Kveg som viser tegn til BSE skal slaktes og tilintetgjøres. Dette rådet, sies det i ettertid, hadde stor betydning for menneskers helse (Phillips, 2000), men det var heldige omstendigheter og ikke kunnskap komiteen satt på som var skyld i det heldige utfallet. Southwood-utvalget var i den tro at sykdommen ikke kunne overføres til mennesker. Dette var også konklusjonen i rapporten de la frem for regjeringen Thatcher i februar 1989. Allikevel kan det hevdes at Southwood-utvalget representerte et skifte i holdningen til sykdommens virkning på mennesker. Til tross for at de ikke trodde den var farlig for mennesker, foreslo de løsninger for å være på den sikre siden, en slags ”føre-var-holdning”. Men et ironisk resultat av disse tiltakene var at folk ble mer urolige og skeptiske nettopp fordi de la merke til myndighetenes mismatch mellom ord og handling.

I mellomtiden tiltok antall tilfeller av syke dyr drastisk, og 21. juni 1988 blir sykdommen offentlig anerkjent som et betydelig offentlig anliggende av MAFF. Hypotesen om at BSE kan ha blitt spredt via kraftfôr med kjøtt og beinmel fra infiserte dyr, lansert av CVL (desember 1987) får økt tilslutning, og 18. juli 1988 nedlegger myndighetene forbud mot å bruke slakteriavfall fra klovdyr som mat til klovdyr. Hvis vi skal snakke om et ”brudd” i samfunnet, så kan det sies å ha skjedd gradvis i løpet av 1988, og kan visualiseres som usikkerhet omkring egen treffsikkerhet blant ansvarlige rolleinnhavere som MAFF og blant andre politikere, usikkerhet blant bønder i forhold til denne mystiske sykdommen de ble presentert for, og en økende uro og skepsis blant det store publikummet.

Første akt ender dermed med konklusjonen fra arbeidsutvalget Southwoods rapport; ”It was most unlikely that BSE would have any implications for human health” (sit. i Phillips, 2000:xx). Det var denne rapportens slutninger som skulle ligge til grunn for regjeringens politikk i de syv (u)årene som nå fulgte frem til 1996 (Ashraf, 2000). Før vi går videre til neste akt, passer det å vise til noen av de hovedkonklusjonene i ettertidens granskingsrapport (Phillips, 2000), fordi de kan fortelle oss noe om sammenhengen mellom vitenskap og politikk. Rapporten påpeker to misstak som ble gjort på denne tiden. For det første;

Southwood-utvalgets konklusjoner var basert på CVLs antagelse om at BSE oppførte seg som scrapie, og siden den ikke hadde smittet mennesker på 200 år, var BSE å anse for ufarlig for mennesker. For det andre; Southwood-utvalget var ikke entydig i sin antagelse om at BSE ikke var farlig for mennesker. Men de gav ikke sterkt nok uttrykk for dette. En feil de gjorde var å stole på at de ansvarlig myndigheter ville vite å forholde seg til denne tvilen på en riktig måte. At det i rapporten sto at *hvis deres antagelser var basert på feil premisser, så ville det få svært fatale følger*, ble ikke oppfattet. Det kan virke *som om* myndighetene hørte det de ville høre. I stedet for å ta innover seg advarselen, ble Southwood-rapporten i årene som fulgte sitert som om det var et vitenskapelig faktum at risiko forbundet med BSE angikk kuer og ikke mennesker. Granskingsrapporten konkluderer med at ekspertkomiteer er verdifulle resurser, men de råd man søker må være spesifikke og underlegges grundig vurdering (ibid.).

Eskalierende konflikt (Complication)

Andre akt:

Til tross for at den offisielle politikken nå er at kyr ikke skal føres med kjøtt-bein-mel fra klovdyr, øker antall tilfeller av smittede dyr. Tvilen er sådd blant publikum om hvem som sier sannheten og hvem som har vikarierende motiver. Det er med andre ord uklart hvem som er risikobærers advokat. En katt får kugalskap. Uavhengige britiske forskere blir avvist ved døra til de laboratoriene som myndighetene har engasjert, og spekulasjonene når nye høyder i media. Myndighetene gir fôrindustrien stadig nye pålegg, og land utenfor Storbritannia fatter interesse. Myndighetene skal kjempe en desperat kamp for å forsvare sin linje om "no risk", og en av tidenes politikertabber blir utført for åpent kamera.

Rollefordelingen ved slutten av 1980-tallet var, om vi oppsummerer: Ministry of Agriculture, Fisheries and Food (MAFF) som offentlig *risikobærers advokat*, hovedsakelig for dyr og landbruk, men med en økt bekymring for menneskers liv og helse. MAFFs rådgivende instans og *risikoforsker* er Central Veterinary Laboratory, representert ved Central Veterinary Officer. I tillegg har vi Department of Health (DH), som også spiller offentlig *risikobærers advokat*, men mer spesifikt med menneskers liv og helse i tankene. *Risikobærer* har på mange måter inntil nå kun vært spilt av kuer, men spilles i økende grad indirekte av bønder som må slakte kveg i stort antall. Fortsatt har ingen mennesker fått diagnosen BSE, men publikum blir stadig flere, og gradvis begynner flere å føle seg som risikobærere. *Risikogenerator* spilles av fôrindustrien og bønder som bidrar til spredningen av BSE. *Koret* utvides stadig med flere stemmer, idet nye journalister kaster seg på bølgen.

Denne akten er imidlertid en kaotisk seanse. Flere snakker i munnen på hverandre og stemmene blir vanskelig å skille fra hverandre. For hvem er egentlig risikogenerator når de som i utgangspunktet er *protagonister* (regjeringens ansvarlige) nekter andre innsyn i datamaterialet som ligger til grunn for deres påstander om risikoen. Hvem er det de snakker for og er *advokat* for? Snakker de for den mektige britiske kjøttindustrien som står for en betydelig del av landets økonomi? For sin egen del, for å få en sjanse til å bli gjenvalgt? Snakker de for landets internasjonale stilling? Eller prioriterte de det de burde; hensynet til

sine innbygges liv og helse. I etterkant har de blitt kritisert for å ha neglisjert nettopp dette siste punktet (Phillips, 2000).

Deler av fôrindustrien og flere kvegbønder var i tvil om hvorvidt den offentlige teorien om at smitten ble spredt via kjøtt-bein-mel i fôret var riktig. En alternativ teori som verserte var at sprøyting av kveg med et pesticid bestående av organisk fosfor, kunne være årsaken.

”Myndighetene vil ikke innrømme at det kan være organisk fosfor som har forårsaket sykdommen, fordi de vil unngå erstatningsansvar”, var et argument jeg fikk i ulike variasjoner da jeg var der i 1997. I tillegg viste myndighetene at de ikke var sikre i sin sak ved at de gav både fôrprodusenter og bønder lov til å bruke opp sine lager av fôr basert på kjøtt-bein-mel før forbudet fikk virkning. En slik holdning kan ha bidratt til bøndernes oppfatning av at det hele dreide seg om en stor konspirasjon. I tillegg førte det til at verken bønder eller fôrindustrien forsto alvoret, og dermed fortsatte de å ”kvitte” seg med infisert fôr lenge etter at forbudet var trådd i kraft. Det var altså ikke en entydig tolkning av rollene på scenen. Dette er i tråd med Palmlund (1992), når han sier at rollene spilles ut avhengig av aktørens institusjonelle og økonomiske tilknytning. Det blir vanskeligere når vi nå skal presse de ulike hendelsene inn i roller som passer til dramaet, så jeg må få be om leserens velvilje.

Omkring 1989-90 var det stadig flere vitenskapsfolk som hadde sine betenkeligheter i forhold til den versjonen myndighetene presenterte. Professor i epidemiologi Roy Anderson, gjorde gjentatte, men nytteløse, forsøk på å få tilgang på de BSE-dataene som Central Veterinary Laboratory (CVL) satt på. MAFF avviste Anderson gang på gang med følgende replikk; “[we] don’t need any external scientific input into the BSE database analysis” (siteret i Ashraf, 2000). Uavhengige eller *private risikoforskere* fikk dermed ikke innsyn i dataene som de offentlige forskningsrapportene var basert på og som myndighetene handlet på bakgrunn av. Dette bidro naturligvis til spekulasjoner og usikkerhet. Var MAFF og DH de egentlige *risikobæreres advokater*? Ian McGill, som jobbet ved CVL i 1990-91, uttaler i Phillips-rapporten at ”there was a culture for suppressing information and scientists not being allowed to carry out or publish the research they needed to” (sit. i Ashraf, 2000). Det var ved CVL at de klarte og overføre kugalskap til en katt i 1990. Samtidig med dette dukket det opp flere tilfeller av gale katter rundt omkring i England (Powell, 2001). Dette skapte umiddelbart spekulasjoner i media om hvorvidt BSE da også kunne overføres på mennesker? *The Economist* (Mai 1990) skrev ”death of the first cat, proved beyond scientific doubt that nobody trusts MAFF anymore” (siteret i Powell, 2001). Gale katter tydet på at CVL og den

offentlig risikoforsker Wilesmith hadde tatt feil i sin første antagelse (i 1987) om at BSE lignet tradisjonell CJD, og dermed at MAFF baserte sin politikk på feilaktig vitenskapelig grunnlag. Mr. McGill som jobbet ved CVL på denne tiden (omkring 1990), forteller i ettertid at han ble nektet å publisere resultater som kunne indikere at BSE faktisk ikke oppførte seg som tradisjonell *scrapie* (CJD) (Ashraf, 2000).

Myndighetenes dobbeltspill begynte å bli synlig. Til tross for at myndighetene kjørte en linje utad, der de beholdt minen, og fortalte til det kjedsommelige at BSE ikke var farlig for mennesker, jobbet de med å forsikre seg mot at smitten skulle nå mennesker hvis det de selv sa var feil. Dette spillet ble oppfattet av publikum som nå kjente en gnagende uro, og ikke lenger trodde på at alt var så trygt og greit som de ble fortalt. En årsak til urofølelsen kan ha vært at myndighetene stadig iverksatte til dels sterke virkemidler innenfor kjøttindustrien og samtidig bedyret at det ikke var en smittsom sykdom.

Mot slutten av 1989 kom det et forbud mot at innvoller av typen ryggmarg, hjerne og nervesystem skulle gå til menneskeføde. Denne foranstaltningen fikk ringvirkninger langt utover landegrensene. EU reagerte med sin første av en rekke eksportrestriksjoner på britisk kjøtt. I Norge sto den første artikkelen om BSE på trykk i Aftenposten 24. januar 1990, for øvrig den samme historien som den offisielle britiske versjonen. Vi fikk vite at 9300 dyr var smittet, at hjernen til dyra ble ødelagt, og at de dermed ble gale. Britiske landbruksmyndigheter mener at det ikke er noen fare for at sykdommen skal smitte over på mennesker og at flere land har satt ned importforbud mot britisk kjøtt. Vår egen sjefsveterinær (Meldrum) uttalte at det ikke skulle utelukkes at det kunne være en ørliten sjanse for at mennesker kunne bli smittet. Mistroen til britisk landbruk og kjøtt spredte seg raskt, og fikk økonomiske konsekvenser for kjøttfebøndene i Storbritannia. USA hadde boikottet britisk kjøtt allerede i 1989, Vest-Tyskland i 1990, og Canada fulgte nå etter.

Eksportrestriksjoner fra EU ble møtt med påstander om konspirasjonsteorier fra britiske bønder. De mente at sterke krefter i EU påsto at det var kugalskap i Storbritannia for å kunne ta markeder fra dem. Denne bisarre effekten var antagelig med på å bygge det bilde som mange i landbruksnæringen har av kugalskapskrisen den dag i dag; at det hele er svært overdrevet og ingenting å lage slikt oppstyr omkring. Storbritannia, og spesielt England er en kjøttspisende nasjon, og kjøtt står svært sentralt i deres identitetsdannelse (Fiddes, 1993, Caplan, 2000). Det kan ha medvirket til den patriotismen vi så blomstre i etterkant av EUs

eksportforbud. Særlig senere i dramaet ble dette svært tydelig med kampanjer som blant annet garanterte for at kjøttet var av britisk opprinnelse. Men nå forgriper vi begivenhetenes gang.

Omkring 1990 var antall smittede kuer offisielt oppe i nærmere 11 000. Men da er det ikke kompensert for at bønder visstnok skal ha innrapportert at deres kuer hadde kugalskap for å innkassere kompensasjonen. Det finnes ingen offentliggjøring av dette fenomenet, naturlig nok, men historiene er mange, og jeg har personlig hørt flere av dem. Historiene blir brukt av de som ønsker å fremheve hvor gruffullt bøndene har opptrådt, og de brukes på den andre siden av bønder som mener antall smittede kuer er sterkt overdrevet. Men, altså, på begynnelsen av 1990-tallet begynner stemningen å bli dramatisk. Ideer om at usynlige aktører eller større krefter lurer under overflaten gir seg utslag i at en mer dyptliggende engstelse blant publikum kommer til uttrykk. Spørsmålene de stiller blir nå av mer fundamental karakter.

En stadig større del av publikum begynner å stille spørsmål ved det faktum at drøvtyggere blir føret med animalsk føde og gjort til kjøttspisere. For det første er ikke mennesker vant til å spise kjøttspisere (vi spiser ikke rovdyr). For det andre gjør det kuene til kannibaler (Fiddes, 1993). Fiddes samler i tillegg de ulike helsefarene som verserer i media på denne tiden, blant annet salmonella, hormoner, tilsetningsstoffer og BSE, og mener å finne at det som samler dem er en oppfattelse blant folk om at det dreier seg om noe "unaturlig" i måten maten blir produsert på (Fiddes, 1993). Slike observasjoner bekrefter at publikum var i ferd med å få følelsen av en dypere erfart angst. Det var for mange ikke lenger kun et spørsmål om en sykdom hos kuer og om den kunne smitte mennesker. Denne endringen i folks oppfatning av kjøttindustrien føyer seg til rekken av tegn på at landet står overfor en enorm krise. Regjeringen svetter.

En ny kommisjon blir nedsatt; "The Spongiform Encephalopathy Advisory Committee" (SEAC) som skal bistå regjeringens to viktigste rollenehavere, nemlig MAFF og Department of Health (DH). I tillegg har de nå blitt såpass usikre på sin egen fortreffelighet at de oppretter en egen overvåkingenhet for CJD, som skal følge med på om sykdommen dukker opp hos mennesker. På samme tid er det nå en kjennsgjerning blant myndighetene at "public doubt was now spreading" (Ashraf, 2000). I juni 1990 opplyser Jordbrukskomiteen i Underhuset at regjeringens anstrengelser "should reassure people that eating beef is safe" (Phillips, 2000). Det er da, i slutten av andre akt at landbruksminister John Gummer foretar

sin livs tabbe. Gummer (og myndighetene) tror nå at de befinner seg ved et avsluttende stadium i dramaet, og dermed foretar de den klassiske symbolske handlingen, som er ment å avslutte dramaet (Palmlund, 1992). For åpent kamera på BBC, i beste sendetid, mater landbruksminister Gummer sin fireårige datter med en hamburger for å overbevise landets innbyggere og internasjonale handelspartnere om at BSE ikke er farlig for mennesker. Mens dette innslaget går i reprise om og om igjen, vender opinionen seg bort fra regjeringens formaninger. ”The government’s reassurance plainly mislead the general public” (Phillips, 2000). Landbruksministeriet hadde fullstendig feilberegnet sitt publikum, det var ikke lenger slik at majoriteten av publikum oppfattet myndighetene som *risikobærers advokat*.

I ettertid kan det se ut som at det generelle publikum allerede på denne tiden begynte å ane at de kanskje ikke fikk vite hele sannheten om hva som foregikk. Og man kan spørre seg om hva de ansvarlige i MAFF var drevet av på denne tiden? Det var helt klart gått prestisje i saken, og det kan ha vært av flere grunner enn at de hadde gått ut med at dette ikke var farlig for mennesker. Suzi Leather, som satt i MAFFs panel fra 1990 til 1995, forteller i en reportasje på BBC: ”It seemed as if beef had almost symbolic value for ministers. Certainly they wanted to believe that beef was safe. A situation was being created in which it was impossible to voice criticism without being labelled unpatriotic.” (BBC News, October 1998⁷). I tillegg sier lederen for Department of Health (DH) på denne tiden, Sir D. Acheson i et intervju at; ”Agriculture Ministry saw its role as defender of producer interests (*The Guardian* 8/8-1999). At de ønsket å beskytte den betydelige kjøttindustrien er en nokså nærliggende antagelse. I tillegg passer deres handling godt med den posisjonen kjøtt har i Storbritannia, som noe mer enn et måltid. ”Meat is not just a meal, it is a way of life” (sitat fra en familiemann, Essex, i Fiddes, 1993). Gjennom århundrer som en av verdens ledende produsenter av kjøttferaser (Trodaahl, 1994) og eksport av kjøtt, *roast beef* som nasjonalrett, og de berømte *Beefeaters* som ”voktere” av *Tower of London*, har Storbritannia og særlig England sin identitet godt festet i kjøtt. Kjøtt er videre et symbol på styrke, maskulinitet, og tøffhet, og var noe Engelskmenn brukte for å beskrive seg selv som overlegne andre nasjoner i styrke (Fiddes, 1993, Ritvo, 1987).

⁷ <http://news.bbc.co.uk>

Tredje akt:

I denne akten begynner en realitet - verre enn fryktet - å feste sitt kvelende grep om de offentlige protagonister. Den unnselige aktøren som ble introdusert i første akt – prionet, har jobbet iherdig i det skjulte. I det prionet nå blir til en ”synlig” agent i verden, har den bevist sin effektivitet til tross for sin størrelse. Den skjuler seg så å si under neglene på fôrproducentene, og klarer igjen og igjen og komme seg inn i kufôret. Myndighetene kjemper en desperat kamp mot en usynlig fiende, som får hjelp av fôrprodusenter med velutviklet arroganse i forhold til de nye forbudene. Stadig flere uavhengige protagonister (hjelpere) melder seg på i debatten, og koret sørger med alle midler for at de blir hørt. Imens nærmer regjeringens allierte risikoforskere seg den sørgelige sannhet.

Kuer med kugalskap innrapporteres nå med en hastighet på opp til 1000 dyr per uke, og i slutten av 1990 var antallet oppe i 24396 tilfeller. Regjeringen trodde at deres forbud mot å benytte kjøtt-bein-mel i fôret til kuene, samt å fjerne og destruere syke dyr ville være tilstrekkelig for å beskytte dyr og mennesker. Det de hadde ignorert var imidlertid *prionenes* evne til å spre smitte. Infisert materiale på størrelse med et pepperkorn skulle vise seg å være tilstrekkelig for å smitte en ku, noe som var fatalt. På denne tiden var det fortsatt lovlig å gi gris og fjærkre fôr med kjøtt-bein-mel og siden det ble produsert på de samme fabrikkene, var veien kort for *prionet* over til kufôret. Smitten fortsatte å spre seg til tusenvis av dyr. Men på grunn av sykdommens lange inkubasjonstid forsto ikke myndighetene dette før i 1994. Det var mye myndighetene ikke visste og forsto om prionsykdommer på denne tiden, og som en følge av dette manglet de evne til å sette i verk konkrete og godt begrunnede tiltak. Som en ond sirkel, fikk dette igjen direkte følger for sykdommens videre spredning. Her er et eksempel på det.

I løpet av 1990 klarte noen av regjeringens risikoforskere å overføre BSE til fra ku til en annen art, nemlig gris. For å beskytte gris og fjærkre ble det nå bestemt at spesielle deler av kuene (ryggmarg og hjerne) ikke skulle benyttes i fôret til disse dyra. Kanskje på grunn av at myndighetene ikke forsto rekkevidden av prionet som smittekilde, ble det overlatt til slakteriene og fôrproducentene selv å føre kontroll med at de nye reglene ble fulgt. Det skulle imidlertid vise seg at denne kontrollen ble utført med total ignoranse for myndighetens pålegg. Dermed kunne *prionet* fortsette sin ferd inn i fôret til gris og fjærkre, og derfra videre

til kufôret. Først fire år seinere gikk det opp for myndighetene at *prionet* unnslapp deres reguleringer, blant annet på grunn av liten respekt for deres regler hos forprodusenter og slakterier. Da ble det nedsatt et nasjonalt kontrollapparat (Meat and Hygiene Service) som skulle kontrollere slakteriene.

Det er ikke merkelig at publikum mister tilliten til regjeringen når de ser kuene virre rundt og falle døde om i stadig større omfang, mens myndighetene påstår at de har kontroll. I løpet av 1992-1993 toppet antall gale kuer seg med omkring 100 000 tilfeller, eller, 0.3% av den nasjonale kvegbestanden var enten ravende gale eller døde. I tillegg bidro måten informasjon om kugalskapen nådde befolkningen på til å spre uro og engstelse. *Koret* rapporterte, skrålte, skjente og roste. Det er ikke til å stikke under benkeradene, at *koret* spilte en avgjørende rolle i forhold til publikums meningsdannelse. Payne, som har analysert medias rolle i kugalskapskrisen i etterkant av 16 mars 1996 sier, at på grunn av regjeringens uklare meldinger i starten, tok media umiddelbart kontrollen som publikums primære kilde til informasjon – og beholdt den (Payne, 1998). Mye tyder på at dette kan ha vært tilfellet siden sykdommen først ble oppdaget. Blant annet er kugalskap beskrevet og sammenlignet med historier om kannibaler på New Guinea. De skal ha spist menneskehjerner og dermed overført sykdommen ”kuru”, som hadde lignende symptomer som kugalskap. Generelt ble det tegnet et bilde av kugalskap som speilet seg i eller var mer katastrofal enn kjente katastrofer som Chernobyl (Payne, 1998).

Det har imidlertid vist seg i ettertid at svært mye av det media formidlet om BSE var unøyaktig og feilaktig (Payne, 1998, Dornbusch, 1998). I tillegg overdrev de fremstillingene og ”hypet” krisen. ”There is no doubt that the scare was hyped up. Certainly that would be the instinct of most journalists to hype the story rather than play a socially responsible role in relating the issue”(G. Parker, journalist i *The Financial Times*, sitert i Payne, 1998).

Et annet aspekt som bidro til å spre usikkerhet var organiseringen av helseapparatet i Storbritannia. National Health Service (NHS) hadde som oppgave å holde innbyggerne informert om utviklingen og forsikre seg om at ekspertenes råd ble forstått. Men på grunn av organiseringen, der lokalt helsepersonell har lokale ansvarsområder, spriker rådene som blir gitt. Dermed fikk de en situasjon der for eksempel noen barneskoler fjernet kjøtt fra menyen, mens de andre steder fortsatte med å servere kjøtt til barna. Rollen NHS var ment å spille i dramaet ble utydelig og lite troverdig (Mayon-White, 1998).

I tillegg var det flere anerkjente seniorforskere som ønsket å spille rollen som ”hjelpere” og som derigjennom sådde tvil om den offentlige politikken og tilliten til *risikobærers advokater*. Når slike uavhengige *risikoforskere* i tillegg uttalte offentlig at de ikke lenger ville spise britisk kjøtt (eks. Professor Sir Bernard Tomlinson, en av Storbritannias ledene hjerneforskere), bidro dette til å underbygge den nagende følelsen av at *risikobærers advokater* satt inne med mye mer viten enn de ville ut med. Myndighetene taklet dette dårlig. I stedet for å lytte til hva disse kapasitetene hadde å si, forsøkte de i stedet med taskenspill. En anerkjent britisk vitenskapsmann ble kategorisert som ”evil” av *the establishment* etter at han antydte at det kunne være en viss risiko forbundet med å spise BSE-infisert kjøtt (Hughes, 1998). I mai 1995 meldte en britisk forbrukerorganisasjon seg på scenen som *risikobærers advokat*, og ville ha ny etterforskning av BSE, fordi det hadde lekket ut at kuer fortsatt fikk fôr med sin artsfrender iblandet (Powell, 2001). Et vell av slike hendelser som i tillegg bidro til å forkludre rollegalleriet, var lite heldig for myndighetene som forsøkte å forsikre publikum om at deres interesser ble ivaretatt.

Bekreftelsen på de *uoffisielle riskoforskernes* og publikums bange anelser kommer nå. I mai 1995 dør en 18 år gammel gutt av det CJD Surveillance Unit betegner som en ny menneskelig form for kugalskap (vCJD⁸), og i august samme år dør en jente på 16 år. Det anerkjente vitenskapelige tidsskriftet *The Lancet*, trykker en artikkel om dødsfallene og deres sammenheng i oktober, og media er fulle av reportasjer om de to, og deres etterlatte. Dr. Stephen Dealler, hevdet i *British Food Journal* (november 1995), at alle voksne britiske kjøtt-spisere ved utgangen av 2001 ville ha fått i seg en potensielt dødelig dose BSE-infisert kjøtt. Og han rådet myndighetene til å avstå fra denne ”vente og se holdningen” i forhold til økningen av CJD (Powell, 2001). Fortsatt står myndighetene på sitt, og hevder at det må være andre grunner til at de har fått sykdommen. Samtidig som deres forskere driver intens forskning ”back-stage” på sammenhengen mellom sykdomstilfellene og BSE. Og *koret*, de hylar stadig mer og høyere. Bortimot 25% av britene hadde på denne tiden sluttet å spise, eller redusert sitt inntak av kjøtt, av frykt for å bli smittet, 17. november 1995 blir det rapportert at den første barneskolen har sluttet å servere kjøtt (Powell, 2001). Dramaet er inne i en svært intens fase. Selv statsminister John Major føler seg nå kallet til å entre scenen. Og han gjør det med følgende replikk: ”There is currently no scientific evidence that BSE can be transmitted to humans or that eating beef causes CJD”(siteret i Powell, 2001). Budskapet

⁸ vCJD står for variant Creutzfeldt Jacob Disease.

gjorde *ingen forskjell*, og dermed kan vi med Bateson si at han ikke kommuniserte med folket. Kommunikasjon handler om å si noe som *gjør en forskjell* (Bateson, 1979). På den annen side, det han sa ble jo oppfattet, det var bare det at virkningen ble omvendt enn det Major hadde håpet på.

Det var på denne tiden ikke lenger mulig for myndighetene å nå igjennom med sitt budskap til publikum. Dess mer de fortalte at BSE ikke var farlig for mennesker, jo mindre trodde publikum på hva de hørte. I desember arrangerte jordbruksministeren et møte med media og vitenskapsfolk for å gå i gjennom de dataene de hadde på BSE. Igjen ble resultatet av kommunikasjonen omvendt enn de håpet på. Myndighetenes forsøk på en oppklaring endte med at 200 skoler tok kjøtt av menyen, innen to timer etter møtet. Reaksjonen til publikum er i følge Nelkin i tråd med en teori om at forsøk på å *overbevise* folk om fortreffeligheten til nye eller eksisterende teknologier, eller som i dette tilfellet matforsyningen, *i stedet for å søke publikums tillit*, heller vil forsterke angsten og mistilliten (Nelkin, 1995, sitert i Powell, 2001).

Og så, den 16 mars 1996, et halvt år etter de første dødsfallene, overleveres bomben som senere på dagen skal få Storbritannia og resten av Europa til sette sin siste kjøttbit i halsen på en stund. Myndighetenes egen komité og *risikodømmer*⁹, The Spongiform Encephalopathy Advisory Committee (SEAC), konkluderer med at den mest sannsynlige årsaken til at de to unge personene døde av vCJD, er at de ble utsatt for BSE før 1989. Daværende *Secretary of State for Health*, Stephen Dorrell fikk overlevert bomben. I Underhuset senere samme dag, reiser han seg som en *deus ex machina* og detonerer bomben. Sjukkbølgene slår ut hele nasjonen i løpet av kort tid.

Publikum ser med vantro på scenen. De har blitt ført bak lyset i 10 år. Forvirringen var total og tilliten til myndighetene og kjøttindustrien fallende som børskursene etter en invasjon fra verdensrommet. Eller som det formelt ble formulert i ettertidens granskingsrapport: "The impression thus given the public that BSE was not transmissible to humans was a significant factor leading to the public feeling of betrayal when it was announced on 20 March 1996 that BSE was likely to have been transmitted to people" (Phillips, 2000).

⁹ *Risikodømmer* er en som forsøker å megle i konflikten, tillegg til å utlede risikoomfanget, og i hvilken grad en slik risiko bør aksepteres. I tillegg kan "dømmer" være den som besørger en passende kompensasjon til de direkte berørte. I vårt drama er det regjeringsoppnevnte kommisjoner og utvalg som besørget denne rollen.

Dramaet viser oss hvordan den reelle risikoen viker for en følelse av opplevd risiko. Enda det ikke var entydige beviser for at BSE kunne være farlig for mennesker, oppsto følelsen av at det kunne være det, på bakgrunn av mistillit til eliten, særlig på grunn av lite troverdig spill fra scenen. I Palmlunds terminologi kan det uttrykkes som at dramaet har appellert til følelser som ligger dypere enn det rasjonelle, til dypfølt angst for uorden, og tap av kontroll. Dermed blir kjøttet, som i utgangspunktet er en kjent og kjær britisk middagsmarkør og identitetsmarkør, til noe fremmed og farlig. Med heltens (myndighetenes) innrømmelse av at BSE er farlig for mennesker får publikum, som nå i mange år har vært involvert og engasjert i dramaet og dets aktører på godt og vondt, nå i følge en klassisk tragedie oppleve *katarsis*. På et underliggende plan kan de nå kvitte seg med sine smertefulle opplevelser av uvisshet og engstelse. De er opplyst. På et overfladisk plan vet de nå at det er potensielt farlig å spise kjøtt. Helten går det nedover med, men også han (altså myndighetene) bør ha lært en lekse, som han kan ta med seg i fortapelsen. Powell (2001) har analysert BSE-krisen i Storbritannia med vekt på å finne hovedårsaken til at den ble så omfattende som den ble, i forhold til store økonomiske tap, stigmatisering av britisk kjøtt, og myndighetenes tap av tillit. Han konkluderer med at 20. mars 1996 ikke var datoen for den egentlige krisen, men kun en kulminasjon av ti års elendig håndtering av risiko fra myndigheter og byråkrater. Og hvis det er en lærdom som bør trekkes ut av BSE fiaskoen så er det: “the risk of no-risk messages”.

Forhandlingsfasen

Fjerde akt:

I denne akten skjer det noen essensielle rolleombyttinger. Risikobærers advokat som inntil nå hadde blitt spilt av myndighetene (MAFF og DH), blir nå i større grad overtatt av private aktører som forbrukerorganisasjoner og forskere som har vært skeptiske til de offentlige utredninger. Krav om redelighet og opprydding i landbruket må tas til etterretning av de ansvarlige myndigheter. De til nå ytrede påstander om at noe er fundamentalt galt med et landbruk som gjør sine dyr til kannibaler blir i større grad til konstituerte sannheter. Men til tross for svartmalingen av landbruket, og til tross for en kjøttbransje som omtrent har slaktet seg selv, ønsker briter mer kjøtt.

Straks etter at nyheten er kjent synker kjøttkonsumet i Europa med 11% (Powell, 2001) og i Storbritannia er reduksjonene enda mer dramatiske – kjøttkonsumet falt med mer enn en tredjedel (BBC, 1998¹⁰), andre mener det var 40% (Franklin, 1999). Bøndene er sinte, folk er engstelige og har mistet tilliten til myndigheter og kjøttindustri, og politikerne er forvirret. Nye forbud og påbud i håndteringen av slakt kommer nå som perler på en snor. Allerede samme dag som bomba smalt, er landbruksminister Douglas Hogg ute med et påbud om at kyr over 30 måneder skal nedskjæres i spesielt lisensierte slakterier, noe som snart utvides til at alle kuer over 30 måneder skal avlives og destrueres. Spesialavfallet skal i tillegg farges blått slik at det ikke kan blandes med annet avfall. Dyr som skal til menneskemat skal kunne spores fra fødsel til spisebord med et omfattende sporbarhetssystem. I tillegg blir det nå et massivt forbud mot å benytte pattedyr-proteiner i alt dyrefôr. Slik forløp resten av dette året med til å utforme og iverksette tiltak som skulle sikre at smitten ikke havnet i maten til dyr og mennesker. Myndighetene satte inn store ressurser for å gjenopprette feil og få samfunnet i balanse igjen. Samtidig bedyret regjeringen sin uskyld. Både Thatcher og Major sto frem i media og sa at de ville ha handlet på samme vis igjen, selv om de den gang hadde visst hva de nå visste, (*The Observer* 9/8-1999). Major påsto at det var media som hadde skylden for den elendige situasjonen britisk kjøttindustri befant seg i (*The Guardian* 7/8-1999). Det var et spørsmål om å redde seg selv, det var et økonomisk spørsmål, det var et spørsmål om å gjenskape tillit til kjøttbransjen, innenlands og utenlands, i sum var det et forsøk på å få

samfunnet tilbake i balanse. Det var en formidabel oppgave. Fra tre dødsoffer i 1995, var ti personer døde ved utgangen av 1996, og slik fortsatte utviklingen med en økning på omtrent 20 % per år. I dag er det registrert over 150 personer som er døde på grunn av BSE.

Regjeringen klarte ikke å redde sitt eget skinn, og Labour vant en brakseier våren 1997, året etter at katastrofen var et faktum. Landbruket klarte de heller ikke å redde. Tilstanden der ble kritisk for mange bønder som mistet sitt livsgrunnlag. Til sammen blir mer enn halvannen millioner kuer destruert, i det som inntil da var tidenes masseslakt av husdyr, og en omtrentlig sum på 4 mrd. £ er regningen for den britiske kjøttindustrien (Powell, 2001).

Den nye Labour-regjeringen nedsatte, så snart de kom i posisjon, en ny granskingskommisjon, The BSE Inquiry Commission, ledet av Lord Phillips. Ikke overraskende i og for seg, men det som overrasket mer var at de innsatte en jurist som leder og ikke en vitenskapsmann (Franklin, 1999). Den politiske gevinsten av denne manøveren, antyder Franklin å være at *loven* ville borge for rettferdigere og riktigere behandling enn det den tidligere regjeringen Major hadde gjort med sine vitenskapelige eksperter (ibid.). Dette tyder på at det har skjedd en endring i måten myndighetene tenker omkring vitenskapelige eksperter på. Eller eventuelt at dette var en løsning som ble tvunget frem av opinionen. Jeg vet ikke, men det ville være svært interessant å få mer kunnskap omkring endringer i forholdet mellom politikk og vitenskapelige eksperter i kjølvannet av krisen.¹¹

Jeg skal ikke gå i detalj omkring den politiske (forhandlings-) prosessen og alle tiltak som ble satt i verk for å få samfunnet tilbake i balanse. I grove trekk så handlet det om rydde opp i ansvarsforhold og økonomiske forhold for å få kjøttindustrien på fote igjen. For å få til dette var det nødvendig å innføre så gode kontrollsystemer i kjøttbransjen at en lignende krise ikke kunne gjenta seg. Særlig i forbindelse med ønske om å gjenreise tilliten til britisk kjøtt i inn- og utland var det siste punktet viktig. Men forhandlingsfasen er ikke noe som kun er aktuelt blant politikere og næringsaktører, også publikum (forbrukere og andre involverte) må forhandle med seg selv og andre om sitt forhold til kjøtt og kjøttindustrien. Kanskje mer enn noe annet sted i løpet av dramaet vises det nå hvordan et sosialt drama i siste instans er forhandling om mening – om verdensbilder (Palmlund, 1992). Når det så skal forhandles for å

¹⁰ http://news.bbc.co.uk/1/hi/health/background_briefings/bse/110131.stm

¹¹ Ved å benytte *loven* som sannhetsvitne fremfor vitenskapen, gjenopptas en praksis som var vanlig i forbindelse med den tidlige eksperimentelle vitenskapen. Da Boyle, på 1700-tallet, utviklet sin pumpe som kunne påvise lufttomme rom (vakumpumpa), inviterte han prominente (og pålitelige) personer inn i laboratoriet som sannhetsvitner. Spesielt jurister var sentrale vitner. (Latour, 1996).

reintegrere samfunnet, er det ikke overraskende at det finnes ulike ideer om hvordan verden nå skal se ut.

Reintegrering

Utfallet av forhandlingsfasen kan gå i to retninger. Enten i retning av reintegrering/stabilisering av samfunnet eller et irreversibelt brudd (Palmlund, 1992). Men dette er en modell. I virkeligheten blir utfallet en blanding av begge deler. Ser vi på Storbritannia, kan vi si at på mange måter faller ting tilbake på plass igjen, særlig når det gjelder den formelle organiseringen av kjøttbransjen. Kjøtt produseres og selges omtrent som før, debatten avtar, og for mange av aktørene er samfunnet tilbake i balanse. Men slettes ikke for alle. I det følgende skal vi se på to interessante aspekter i forhold til reintegrering i det britiske samfunnet. Først skal vi se på kjøttforbruket, som peker i retning av en reintegrering. To år etter at krisen toppet seg i 1996, spiser briter like mye rødt kjøtt som før krisen. Spørsmålet er om motivene for å spise kjøtt er de samme som tidligere. Visse ting tyder på at motivene er endret. Det andre aspektet vi skal se på antyder at en del mennesker har fått endret sin forståelse av natur i forhold til jordbruk, noe som blant annet ser ut til å ha tilspisset frontene mellom by og land. Hvis vi kan snakke om at et drama beveger oss på et dypere plan, at vi er litt endret i vår innstilling eller i vårt syn på verden etter et godt teaterstykke, så er det ikke merkverdig om briter kan ha blitt litt endret i sitt syn på verden etter denne krisen.

Om hvordan kjøtt igjen ble populært etter krisen

Etter at støvet hadde lagt seg, som Franklin (1999) beskriver tilstanden etter at sammenhengen mellom BSE og vCJD var offentliggjort, viste en gallupundersøkelse at omtrent halvparten av befolkningen var enten ”very worried” (22%) eller ”quite worried” (30%). 17 % spiste mindre kjøtt en tidligere, mens 10% hadde sluttet å spise kjøtt på bakgrunn av hva som hadde skjedd. I tillegg viste undersøkelsen at kvinner var mer bekymret enn menn, og at yngre var mer bekymret enn eldre (ibid:170). Opplevelsen av risiko var med andre ord ikke jevnt fordelt. Eller kanskje vi kan si at måten folk bevisst (og ubevisst) valgte å forholde seg til risikoen på varierte. Jeg har ikke tilstrekkelig grunnlag for å diskutere disse tallene, så jeg ønsker i stedet å si noe om noen tydelig markerte holdninger til kjøttspising etter krisen.

Kjøttforbruket som avtok drastisk straks etter mars 1996, tok seg (kanskje) bemerkelsesverdig raskt opp igjen. Til tross for at mange hadde sine ideer om et upålitelige landbruk og dets kumpaner blant myndighetene (særlig MAFF), og generelt hadde mistet tillit til kontrollapparatet, så stabiliserte kjøttkonsumet (av rødt kjøtt) seg i løpet av relativt kort tid omtrent der det var før kugalskapskrisen. Allerede i løpet av 1998, uttalte The Meat and Livestock Commission at; ”beef sales are now virtually back to pre-crisis levels, and consumption of beef, lamb and pork together has reached record levels” (BBC, 1998¹²). Hva skyldes denne raske normaliseringen av kjøttkonsumet?

Caplan (2000) har sett på forskjellige holdninger til å spise kjøtt under kugalskapskrisen før 1996, på landsbygda og i London. Hun konkluderte med at folk på landsbygda ikke forbandt kjøttspising med risiko, blant annet fordi de hadde lokalkunnskap om hvordan kjøttet ble produsert. De visste blant annet at kugalskap først og fremst rammet melkekyr og ikke kjøttfe, på grunn av ulike fôringsregimer for de to kvegtyper. Etter at krisen toppet seg i 1996, viste en holdningsundersøkelse at folk på landsbygda fortsatt spiste kjøtt som før, bortsett fra at en del foreldre ikke ville gi barna sine kjøtt. Men det var en annen interessant ting studien viste. Landsbyfolket innså at BSE hadde initiert en matfrykt blant den britiske befolkning som ville kunne bety slutten for det livet de identifiserte seg med – ”country life”. Blant annet fordi kjøttfeindustrien økonomisk er svært viktig. I stedet for å kreve opprydding i næringen, mobiliserte bønder og andre støttekampanjer for å øke kjøttkonsumet. Kampanjen kom til uttrykk i form av blant annet klistremerker på bilene, skilt i butikkvinduer med slagord: ”We support British beef”, ”Confidence in British beef”, aksjoner og i noen tilfeller ved å gi gratis kjøtt til skolebarn (Caplan, 2000). Folket på landsbygda, og de som var tilknyttet jordbruksindustrien eller kjøtthandelen, spiste altså kjøtt fordi de mente å ha kunnskap som tilsa at det ikke var risikabelt, og/eller de spiste kjøtt fordi de så det som nødvendig for å verne om det livet de identifiserte seg med. I følge Caplan var det ingen i London som resonerte slik. Dermed har folket på landsbygda, mer eller mindre, spist kjøtt under hele krisen. Men hva med resten av befolkningen?

Britisk kjøttindustri er viktig økonomisk og den er viktig for landets selvfølelse.

Myndighetene satte inn store ressurser for å gjenvinne tilliten til britisk kjøtt i utlandet og på hjemmebane. Straks etter mars 1996, initierte kjøttbransjens statsfinansierte

¹² http://news.bbc.co.uk/1/hi/health/background_briefings/bse/110131.stm

interesseorganisasjon, The Meat and Livestock Commission, et spesialdesignet "Beef Recovery Program", hvor en av ingrediensen var en massiv reklamekampanje, "The recipe for love". Den besto av brosjyrer, klistremerker, oppskriftshefter, avisannonser i stort antall, men tyngst gikk de inn i TV med reklamefilmer som tok for seg temaet kjøtt og kjærlighet. En av filmene viste et forelsket par, som nøt hverandre gjennom å spise kjøtt sammen, i en hjemmekoselig britisk atmosfære. Det forekom også en rekke mer private initiativ. I noen slakteforretninger, også i storbyer som Edinburgh, hang det skilt med påskriften "Guaranteed British beef". Noen restauranter reklamerte med "We only serve British beef", Og ved broa over *Forth of Firth* i Skottland hang det i 1998 et stort banner som med røde bokstaver proklamerte; "Proud to eat British beef". Samtlige av disse kampanjeuttrykkene henspiller på folks (nasjonal)følelse og nasjonale identitet.

Spørsmålet er fortsatt om disse massive kampanjene var utslagsgivende? Var de i stand til å dekke over den mistilliten folk hadde fått til kjøttindustrien? En studie av blant annet engelskmenns tillit til myndigheter og næringsaktører, viser at de generelt har lav tillit til begge, men lavest er tilliten til myndighetene. Allikevel føler de seg trygge på maten de spiser i hjemlandet. Studien konkluderer med at matnasjonalismen blomstrer (Berg, 2000). Er det slik at nasjonal opprinnelse er en sikkerhetsgaranti, til tross for at forbrukerne verken stoler på de som lager den eller de som kontrollerer den?

De nøyaktige sammenhengene mellom det å spise kjøtt og den nasjonale selvfølelsen er ikke enkle å utrede, og de er ikke entydige. Det var ulike grunner folk hadde for å spise kjøtt på tross av den informasjonen som hadde kommet, men et mulig fellesstrekk blant dem jeg snakket med og i det jeg observerte var at det lå en form for opposisjon i det å spise kjøtt. Et argument som gikk igjen blant mange av de jeg snakket med, var at de ikke var redde for å spise britisk kjøtt, for som de sa: *Det hele dreier seg om en konspirasjon mot Storbritannia anført av sterke nasjoner innenfor EU (særlig Tyskland og Frankrike)*. Dette argumentet baserer seg på at det ikke er så farlig som en kan få inntrykk av. Ved et livdyrmarked i Edinburgh hadde publikum og ansatte lite til overs for teorier om at man kunne få kugalskap av å spise kjøtt. De jeg snakket med, mente at dette var en konspirasjon mot landbruket i Storbritannia initiert av folk som ikke hadde peiling på jordbruk (såkalte city dwellers) og av andre nasjoner som ønsket å vinne markedsandeler. På veggene på utsiden av markedet florerte slagord av typen: "God save us simple country folk, dooms day is up on us lads" og "British beef is better than Brussels bullshit". I dette tilfellet var indignasjonen rettet mot både

andre nasjoner og mot uvitende urbane folk i hjemlandet. Flere av dem jeg snakket med beskyldte også media for å ha skapt usanne bilder av kjøttindustrien, og ikke sjelden ble det tilføyd at journalistene var uten forståelse for landbruket.

La oss anta at forklaringen ligger på et dypere plan, og handler om at briter følte sin nasjonale identitet truet. Ikke bare fordi deres kjøttindustri var truet økonomisk, men også at de tok det personlig når utlendinger hylte ”poor beef from Britain!” (avis i USA, sitert i Payne, 1998) og ikke ville spise kjøttet deres. En forklaring på en slik antakelse kan søkes i kjøttets spesielle posisjon i Storbritannia. Som vi har vært inne på tidligere så har kjøtt en spesiell posisjon i Storbritannia, som matvare, økonomi og symbol. Kjøtt har vært viktig for utviklingen av det britiske imperiet siden den industrielle revolusjonen, og har siden den gang vært et slags nasjonalt symbol, som har borget for identitet og styrke (Fiddes, 1993, Ritvo, 1987). Det kan oppfattes som en slags symbolsk krigføring, når nasjonalretten blir nedvurdert av ikke-briter. Jeg har lite empiriske data som kan bekrefte en slik antagelse, men kanskje kan denne hendelsen ha noe til felles med de reaksjonene vi var vitne til i Norge da verden fordømte hvalfangst? Da dukket det straks opp slagord av typen ”real barbarians eat whale!”. Anklagene som kom utenfra, ble oppfattet som en trussel mot vår integritet. I stedet for å ta kritikken på alvor, snudde vi det hele på hodet og brukte argumentene for å styrke vår egen identitet og samhold. Det som skjedde i Norge når vi hadde en (nesten) samlet verden i mot vår form for hvalfangst, var nettopp at hvalkjøttspising kom på moten igjen. Den patriotiske adferden vi var vitne til i Storbritannia viser hvordan underliggende ideer og symbolske aspekter knyttet til nasjonal identitet kan veie tyngre enn redselen for å bli smittet av kugalskap ved å spise kjøtt. Kulturell og nasjonal identitet ble befestet og styrket gjennom inntak av kjøtt som *signifikante andre* ikke ville ha. Kanskje bidro vissheten om at det kunne medføre en viss risiko å spise kjøtt ytterligere til å styrke nasjonalfølelsen.

Et sentralt poeng er, som tidligere nevnt, at samfunn endres eller skapes gjennom sosiale dramaer. Til tross for at samfunnet sett i lys av kjøttspising kan sies å være tilbake i balanse, så er det flere ting som peker i retning av at samfunnet ikke er det samme, særlig hvis det er riktig slik jeg har forsøkt å vise, at motivene for å spise kjøtt er endret fra vane til en politisk og personlig handling. Eller spissformulert, at den gale kua har blitt til den hellige kua.

Nytt blikk på natur og jordbruket

Etter det dramaet vi nå har vært igjennom er det nokså klart at ingen forlater salen uberørt. I følge Turner, så har sosiale dramaer den effekten, at når dramaet er over og samfunnet gjenfinner sin balanse, så kan våre ”root metaphors” ha blitt endret (Phaffenberger, 1992). Med det mener han at noen av våre basale forståelsesnøkler, som vi bruker til å forstå verden med, ikke lenger er de samme. Jeg vil argumentere for at en del briters syn på hvordan naturen skal behandles og dermed jordbruket drives, har blitt endret i løpet av dramaet. Som vi har sett, så har folk med tilknytning til landbruk stort sett bevart sitt syn på landbruket. Det er først og fremst resten av befolkningen som har fått endret sitt syn på natur og landbruk. Dette blir tydelig idet kløften mellom ”byfolk” og ”landsbygdfolk” ser ut til å bli større.

På begynnelsen av 1990-tallet var det en tendens til at briter begynte å vurdere sitt syn på britisk landbruk. Det ble stilt spørsmål ved om dette var riktig måte å håndtere naturen og dyrene på – om det var ”naturlig” (Fiddes, 1993). Denne gryende revurdering av landbrukets holdning til naturen har ikke avtatt i styrke siden den gang. Nå i ettertid, kan man si at mange har fått et nytt syn på det intensive landbruket. Ideen om at dagens jordbruk ikke er ”naturlig” er utbredt. Dette bygger særlig på at drøvtyggere er blitt gjort til kannibaler (Powell, 2001). Det er en utbredt holdning at *landbruket* har gått for langt i sin jakt på effektivisering og profitt, noe som stadig har blitt påpekt i media, av politikere, vitenskapsmenn og lekfolk. Denne holdningen har nærmest blitt en allmenn sannhet (*doxa*), og den blir fremsatt i mer og mindre saklige former. Blant annet var det den saklige konklusjonen i BSE-granskingskommisjonens rapport, hvor det heter at: ”BSE developed into an epidemic as a consequence of an intensive farming practice” (Phillips, 2000). I media har det vært en rekke eksempler på at denne ”sannheten” blir fremsatt på en måte som går mer i retning mystifisering. Overskrifter av typen: ”Nature bites back: we will pay an even higher price for technological hubris unless we mend our ways” (*The Guardian* 27/3-1996) vitner om en blanding av animisme og tro på at teknologien har løpt løpsk på jordene. En annen overskrift: ”The first law of nature is being ignored in a dash for quick profit” (*The Guardian*, sitert i Caplan, 2000:195), trekker en tydelig analogi mellom naturen og Gud. *The Guardian* er ikke en tabloid avis, men er snarere kjent for sine radikale vinklinger og gode journalistikk. Under dramaet omkring kugalskapen blir også denne avisen revet med, og de lager overskrifter som er med på å opprettholde en idé om at vi nå straffes av noe større enn oss selv, av naturen eller guddommen, for denne fremferden. Det antydes utvetydig at menneskene rett og slett har gått

for langt i sitt teknologiske *hybris*. Kanskje kan vi si at denne endringen eller i det minste bevisstheten omkring det intensive landbruket og dets bakside er en del av *katarsis*?

Et annet eksempel som kan indikere at folks verdensbilde er litt endret handler om en kjøttferase som profitterte på kugalskapskrisen. De aller fleste innen kjøttfeindustrien i Storbritannia har tapt stort på kugalskapskrisen, men det er noen få som har gjort det godt. Den skotske kjøttferasen Aberdeen-Angus har gjennom årtier blitt promotert som en ”naturlig” og ”tradisjonell rase”, som lever og vokser seg stor fra vann og gress. Og da, i overført betydning, særskilt det gresset som gror i det skotske høylandet (Treimo, 2001). Produsenter av denne rasen klarte ikke å dekke etterspørselen etter *Angus-beef* i den tiden hvor kjøttforbruket generelt var sterkt redusert. Daglig leder for Aberdeen-Angus Cattle Society, fortalte meg at grunnen var enkel. De hadde klart å gi folk et inntrykk av at ”Aberdeen-Angus var naturlig og at rasen kun spiste naturlig mat”. Det skulle lønne seg i en tid da landbruket generelt og kjøttproduksjon spesielt var ansett for å være ”unaturlig”. I dag har Aberdeen-Angus en betydelig større markedsandel enn de hadde før BSE-krisen.

Et tredje eksempel som taler for at en del briters oppfattelse av natur er endret, eller politisert på nye måter, så vi våren 1998. Da marsjerte flere enn 200 000 personer fra landsbygda i Londons gater (iført landsbygdbeledning) i protest mot et lovforslag som ville stanse den tradisjonelle revejakten. Det spesielle var at de aller fleste som marsjerte ikke tilhørte den lille eksklusive gruppen som driver med denne sporten (overklassen). De var ordinære bønder som nå ville beskytte landsbygda mot byfolks innflytelse. Jeg var selv med noen bønder i Skottland og brant vardebål (”bonfire”) og spiste hjemmelagde pølser natten i forveien som oppvarming til demonstrasjonen. Pølsematen symboliserte med all tydelighet at dette også var en protest mot myndighetenes behandling av kugalskapskrisen. De ønsket å demonstrere for å bli forstått og å bli tatt på alvor – de var ”lei av byfolk som ikke skjønnte hva livet på landsbygda dreide seg om”.

Disse eksemplene peker i retning av at større deler av den britiske befolkning har fått endret sitt syn på jordbruket, og at dette har å gjøre med hvordan naturen behandles. Slike endringer, i tillegg til at samfunnet får en del nye institusjoner, regler og ikke minst erfaring med hvordan store kriser ikke bør behandles, gjør at samfunnet endres gjennom slike sosiale dramaer. Særlig de konseptuelle endringene går inn i ”samfunnets minne” og blir en del av det erfaringsgrunnlaget fremtidige beslutninger tas på (Palmlund, 1992).

Storbritannia har ikke vært heldig med sitt landbruk de siste tiårene, og da støvet hadde lagt seg etter kugalskapskrisen rammet en ny stor krise dem. Munn- og klovsyken rammet Storbritannia med full styrke våren 2001. I løpet av et år, fra første utbrudd til nasjonen ble friskmeldt i januar 2002, ble over fire millioner dyr slaktet. Vi kunne ha satt hendelsesforløpet opp som et sosialt drama på samme måte som vi har gjort for kugalskapskrisen, men jeg skal kun trekke ut et vesentlig poeng i forhold til samfunnets minne.

Relevante myndigheter satte straks i gang omfattende tiltak. De forsøkte ikke å feie noe under teppet for ikke å vekke oppsikt. Snarere tvert i mot, det ble et visuelt sett meget spektakulært drama, og det kunne se ut som om det var viktigere at de gjorde noe, enn hva de gjorde. Etter kort tid sto nærmest hele Storbritannia i brann, kuer ble dumpet i flammene ved hjelp av store anleggsmaskiner, og folk ble isolert på sine gårder på grunn av smittefare. Store hauger med kadavre og brennende kuer ble formidlet direkte hjem til forbrukere i alle land. Til tross for at den idylliske engelske landsbygda var transformert til noe som lignet helvetes forgård, var det ikke mye som tydet på at myndighetene eller andre forsøkte å stoppe disse reportasjene eller formilde inntrykket. Budskapet denne gang var; vi tar ingen sjanser, vi tar ansvar og vi utradrer sykdommen så raskt og effektivt som mulig. Koste hva det koste vil. Prosessen kostet myndighetene enorme summer, og fire millioner dyreliv gikk tapt i løpet av kort tid. Jeg skal ikke gå inn på detaljer omkring hvordan dette kunne ha vært gjort annerledes, og ei heller sykdommens karakter, som av noen har blitt sammenlignet med en forkjølelse som dyrene enten selv blir friske i fra etter en tid, eller som kan behandles med antibiotika. Det som er det overordnede poenget her er at myndighetene var opptatt av å handlet svært raskt. Påbud om masseslakt og isolering av bønder på deres gårder kom i løpet av få dager, og det ble bestemt at alle kadavre skulle brennes. Det var som om de ville unngå et drama ved å sette fyr på teateret.

Hvis den første store krisen initierte en gryende splittelse mellom landbruksinteresser og resten av befolkningen som inntok en kritisk holdning til landbruket og måten naturen omgås på, så har denne siste krisen tilsynelatende fraktet mer bensin til bålet. En nylig produsert

rapport fra den britiske regjering om landbruket (Farming and Food: A Sustainable Future¹³) ble møtt med storm fra nettopp landbruket. Rapporten går langt i å anbefale en total omstrukturering av det britiske landbruket blant annet ved å øke subsidier til økologisk landbruk. I *The Guardian* (30/1-2002) ble rapporten introdusert som ”A damning report from the government's food and farming policy commission, which yesterday described British farming as unsustainable and in need of radical overhaul, was strongly attacked by the National Farmers Union.” Statsminister Blair var meget raskt ute med å nedsette denne kommisjonen i etterkant av munn- og klovsykeepidemien, for å bistå regjeringen i spørsmålet om hvordan de kunne skape en mer bærekraftig jordbrukspolitikk. Det er tvilsomt om en slik kommisjon hadde blitt nedsatt for å utrede britisk jordbruk om ikke to store skandaler hadde rammet dem i løpet av et tiår. Alt tyder på at de to krisene har skapt en endring i ideologien omkring landbruket. For der starten på kugalskapskrisen, med oppdagelsen av døende kyr, initierte nærmest hemmelig forskning på sykdommens karakter for å finne en vaksine og derigjennom bli kvitt sykdommen, initierte munn- og klovsykeepidemien et stort og effektivt bål samt en rapport av ideologisk karakter.

Konklusjon

Hvordan kunne det ha seg at briter fortsatte å spise kjøtt på tross av kugalskapskrisen, var et av de innledende spørsmålene i dette notatet. Jeg gav en bakgrunn som skulle være til hjelp for å kunne tenke om mat og risiko – to sentrale elementer i kugalskapskrisen. Hensikten var å vise at begge disse elementene er komplekse. For å forstå risiko i tilknytning til mat er det essensielt å ta høyde for at mat både er materie og symbol, og at risiko er et relasjonelt fenomen. Risiko oppleves forskjellig i forhold til hvem som opplever den, når og hvordan den presenteres. En slags samlende analyseramme for mat og risiko var at kompleksitet, uoversiktighet, eller følelse av uorden, problematiserer vårt forhold til mat og risiko. De teoretikerne jeg støttet meg på innenfor studiet av mat, særlig Fischler (1988), hevdet at vi må vite hva vi spiser for å vite hvem vi er, kulturelt og individuelt. Og at maten kan gjøre oss til det vi ønsker å være. De tre risikoteoretikerne som ble presentert hevdet, på hver sine måter, at vi i moderniteten er preget av refleksivitet (Hviid-Nielsen, 1996). Dette hensetter oss i en tilstand av engstelse (risikosamfunnet - Beck), eller følelse av/idé om risiko (Luhman), i det vi er klar over vitenskapernes utilstrekkelighet, politikernes unnfalighet, og at usynlige

¹³ Rapporten utkom i januar 2002. Kan leses i sin helhet på <http://www.cabinet-office.gov.uk/farming/index.htm>

sykdommer kan ramme oss (Giddens). Som et supplement til slike universelle teorier om risiko, argumenterte jeg for at kultur må komme inn som en del av forklaringen. For om det er slik at vi lever i et ”risikosamfunn”, så er min påstand at det samfunnet i tilfellet oppleves forskjellig nær sagt fra den ene bygda til den andre. Ved å benytte teorien om sosiale dramaer som en måte å analysere risikodiskurser på, ønsket jeg å koble ideen om mat som et materielt symbol, med risiko som et relasjonelt fenomen. Det var så mitt håp at dramannarrativet, skulle være det grepet som visualiserte denne ideen.

Ved å følge denne dramatiske prosessen, så vi blant annet hvordan både håndteringen av risiko og oppfattelsen av risiko var gjenstand for endring. Endringen fant sted over tid, i forhold til lokalitet og kulturell identitet, og endringen var knyttet til kjøtt som materie og symbol. Vi så blant annet hvordan *prionet* i egenskap av å være usynlig og ukjent for mange forskere, fikk muligheten til å spre seg ved hjelp av både materielle forhold og sviktende rutiner i slakteriene. Og vi så at landsbygdebefolkningen hadde særskilte motiver for å spise kjøtt, på tross av at resten av samfunnet på den tiden forbandt kjøttspising med stor risiko. På grunn av britenes særegne forhold til kjøtt, koblet med en internasjonal boikott, fikk vi en mulig forklaring på hvorfor briter valgte å spise kjøtt selv etter at *helten* i dramaet måtte innrømme at det var en sammenheng mellom å spise kjøtt og å dø av kugalskap.

Hvis leseren har fulgt meg i at mange briter opplevde kugalskap som en risiko, ut i fra både sykdommens karakter, måten krisen ble behandlet på og hvordan de fikk den presentert, og på samme tid har fått innblikk i hvordan og hvorfor risikoen ble oppfattet forskjellig på grunn av faktorer som deres lokale tilhørighet, hvilken rolle de spilte i dramaet, og ikke minst deres forhold til kjøtt, så har det sosiale dramaet fungert som analytisk grep og som fortellerform.

Litteratur:

- Almås, Reidar 1999. ”Åpningsinnlegg”, *Matvaresystemet – tradisjon og innovasjon*, Arbeidsrapport nr. 6, Trondheim: Senter for Bygdeforskning.
- Archetti, Eduardo P. 1996. ”Argentinas *Asado*: Kjøttspising og Identitet”, *Samtiden*. Oslo: Aschehoug.
- Ashraf, Haroon 2000. ”BSE inquiry uncovers ”a peculiarly British disaster””, *The Lancet*. Vol. 356, nr. 9241, 4 Nov. (www.thelancet.com)
- Bateson, Gregory 1979. *Mind and Nature: A Necessary Unity*. Glasgow: Fontana.
- Berg, Lisbeth 2000. *Tillit til mat i kugalskapens tid. En komparativ kartlegging, med fokus på forbrukertillit og matsikkerhet i Norge, England og Belgia*. Rapport nr. 5 – 2000, Lysaker: Statens Institutt for Forbruksforskning (SIFO).
- Berger, Peter L. and Luckmann, Thomas 1992. *Den samfundsskabte virkelighed: En videnssociologisk afhandling*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Bourdieu, Pierre 1995 [1979]. *Distinksjonen: En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oslo: Pax Forlag.
- Caplan, Pat 2000. ”Eating British Beef With Confidence: A consideration of consumer’s responses to BSE in Britain”. I *Risk Revisited*. Caplan, P. (ed.) London: Pluto Press.
- Dornbusch, Daniel 1998. ”An Analysis of the Media Coverage of the BSE Crisis in Britain”, Ratzan C. Scott (ed.), *The Mad Cow Crisis: Health and the Public Good*, London: UCL Press.
- Douglas, Mary 1995 [1966]. *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
- Douglas M. and Wildavsky, A. 1982. *Risk and Culture; an Essay on the Selection of Environmental and Technological Dangers*. Berkley: University of California Press.
- Døving, Runar 2002. *Mat som Totalt Sosialt Fenomen*. Universitetet i Bergen: Sosialantropologisk Institutt.
- Døving, Runar 1997. ”Gjort er gjort og spist er spist, men Mikkel ble ikke vegetarianer: En note til et antropologisk perspektiv på mat med utgangspunkt i barnelitteratur”, *Ernæringsfysiologen* nr.2-1997. Oslo.
- Fiddes, Nick 1993 [1991]: *Meat: A Natural Symbol*. London: Routledge.
- Fischler, Claude 1988. ”Food, self and identity”, *Anthropology of Food*. London. SAGE

- Franklin, Adrian 1999. *Animals and Modern Culture: A Sociology of Human-Animal Relations in Modernity*. London: Sage Publications.
- Fürst, Elisabeth, 1996. "Mat et språk for overskridelse", *Samtiden*, nr. 3-1996. Oslo: Aschehoug.
- Goody, Jack 1982. *Cooking, Cuisine and Class: A Study in Comparative Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goffman, Erving 1992 [1959]. *Vårt rollespill til daglig; en studie i hverdagslivets dramatik*. Oslo: Pax.
- Harris, Marvin 1985. *The Sacred Cow and the Abominable Pig*. New York: Simon and Schuster.
- Hauklid, Knut 1999. *Risiko og Sikkerhet: Forståelser og styring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hughes, Simon, 1998. "Protecting Health: Can the UK do Better?", Ratzan C. Scott (ed.), *The Mad Cow Crisis: Health and the Public Good*. London: UCL Press.
- Hviid-Nielsen, Torben 1996. "Risk in Technology, Society and Mind", *Radiation, Protection Dosimetry*. Vol. 68. No. 3 pp 181-184. Kent, UK: Nuclear Technology Publishing.
- Latour, Bruno 1993: *The Pasteurization of France*. Harvard: Harvard University Press.
- Latour, Bruno 1996. *Vi har aldri vært moderne*. Oslo: Spartacus Forlag.
- Lévi-Strauss, C. 1966 [1962]. *The Savage Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lien, Marianne E. 1995: *Food Products in the Making; An Ethnography of Marketing Practice*. Universitetet i Oslo: Sosialantropologisk Institutt.
- Mayon-White 1998. "A Tragedy is Public Health in Reverse", Ratzan C. Scott (ed.), *The Mad Cow Crisis: Health and the Public Good*, London: UCL Press.
- Mintz, W. Sidney 1985. *Sweetness and Power; the Place of Sugar in Modern History*. New York: Penguin Books.
- Palmlund, Ingar 1992. "Social Dramas and Risk Evaluation", Krimsky and Golding (eds.), *Social Theories of Risk*. Praeger Westport.
- Payne, Gregory J. 1998. "Media Coverage of the Mad Cow Issue - Introduction", Ratzan C. Scott (ed.), *The Mad Cow Crisis: Health and the Public Good*, London: UCL Press.
- Phaffenberger, Bryan 1992. "Technological Dramas", *Science, Technology, and Human Values* nr. 17-1992, s. 282-312. University of Virginia, Blacksburg, USA.
- Phillips, Lord 2000. (leader of committee). *The BSE Inquiry Report*. British Government: <http://www.bseinquiry.gov.uk/>

- Powell, Douglas 2001. "Mad Cow Disease and the Stigmatization of British Beef", Flynn, J., Slovic, P., Kunreuther, H. (eds.), *Risk, Media and Stigma: Understanding Public Challenges to Modern Science and Technology*. London: Earthscan Publication Ltd.
- Ritvo, Harriet 1987. *The Animal Estate: The English and Other Creatures in the Victorian Age*. London: Harvard University Press.
- Treimo, Henrik, 2001. *Aberdeen-Angus: The Construction and Maintenance of a Beef Cattle Breed, in Scotland*. Hovedfagsoppgave. Universitetet i Oslo: Institutt for Sosialantropologi.
- Trodahl, Serinius 1994. *Kjøttfeboka: Sjølrekrutterende kjøttproduksjon*. A/S Landbruksforlaget.
- Turner, Victor W. 1970. "Betwixt and Between", Hammel, Eugene A. and Simmons, William S. (eds.), *Man Makes Sense: A Reader in Modern Cultural Anthropology*. Boston: Little Brown and Company.
- Vialles, Nöelie 1994. *Animal to Edible*. Paris: Cambridge University Press.

Andre kilder:

Aftenposten
The Guardian
The Observer
BBC (<http://news.bbc.co.uk>)